

UiO : **Det juridiske fakultet**

Ivaretagelse av klientens interesser. For enhver pris?

- En drøftelse av utvalgte forsvareretiske problemstillinger.

Kandidatnummer: 776

Leveringsfrist: 25. april 2013

Antall ord: 17400

Innholdsfortegnelse

1	INNLEDNING	1
1.1	Tema for oppgaven	1
1.2	Grunnleggende prinsipper i forsvareretikken	2
1.2.1	Forsvarer skal ivareta sin klients interesser	2
1.2.2	Prinsippet om uavhengighet	3
1.2.3	Prinsippet om identifikasjon	5
1.2.4	Prinsippet om forsvarers taushetsplikt	5
1.3	Bakgrunnen for valget av tema	6
1.4	Avgrensninger	7
1.5	Den videre fremstillingen	8
2	RETTSKILDEBILDET FOR FORSVARERETIKKEN	9
2.1	Domstolsloven § 224	9
2.2	Regler for god advokatskikk	10
2.3	Retningslinjer for forsvarere	12
2.4	Advokatforeningens disiplinærutvalg	13
2.5	Annet	13
3	FORSVARERGJERNINGEN	15
3.1	Generelt om forholdet mellom dommer, påtalemyndighet og forsvarer	15
3.2	Er en forsvarer med på å ”fremme rett og hindre urett”?	17
4	UTVALGTE PROBLEMSTILLINGER I FORSVARERVIRKE	21
4.1	Klientens handlinger strider mot forsvarers egen etikk	21
4.2	Forsvarers forhold til en tilståelse fra klienten	23
4.2.1	Klienten tilstår overfor forsvarer, men ikke utad	24
4.2.2	Klienten tilstår utad uten at forsvarer tror på tilståelsen	31

4.3	Uenighet om hva som er i klientens interesse.....	33
4.4	Grensen mellom tekking av klienten og alminnelig bistand.....	36
4.5	Aktivt forsvar – hvor går grensen?	39
4.6	Forsvarers uttalelser til media.....	43
4.6.1	Innledning.....	43
4.6.2	Betydningen av at klientens samtykke er gitt.....	44
4.6.3	Hvilke situasjoner berettiger uttalelser til media?	46
4.6.4	Identifikasjonsforbudet som skranke for uttalelser til media	47
4.7	Forsvarers forhold til klausulerte dokumenter.....	51
5	KONKLUSJON	55
	Litteraturliste.....	58

1 Innledning

1.1 Tema for oppgaven

Som forsvarer vil man møte på en rekke ulike etiske utfordringer uten at det alltid er klare retningslinjer for hvilke valg man bør ta. Det vil ofte være delte meninger om hva som er god forsvareretikk, og derfor bør det være visse retningsgivende regler. ”Etikk” er et dynamisk begrep, det vil si at det kan endre seg i tråd med de til enhver tid gjeldende samfunnsoppfatninger. I mangel av konkrete retningslinjer kan man risikere at kravet til likebehandling av klientene settes i fare. Dermed blir det vanskelig å kvalitetssikre den faglige utførelsen av forsvareroppgaven. Forsvarerens jobb består altså ikke bare av juridiske problemstillinger, men også av etiske.

I forlengelsen av dette kan det spørres hvorvidt forsvarere har kompetanse til å foreta etiske valg, når deres profesjon i all hovedsak handler om å ta stilling til juridiske problemstillinger. Et annet spørsmål er hvorvidt det finnes juridisk-etiske retningslinjer som regulerer forsvarers plikter, når det gjelder ivaretagelsen av klientens interesser? Eller skal det overlates til forsvarerens skjønn? Dersom det finnes slik fastsatt regulering på området, sikrer det da likebehandling og den nødvendige kvalitet i forbindelse med utføringen av oppdraget?

Opgaven vil analysere innholdet av forsvarsadvokaters plikt til å ivareta sine klienters interesser. Dette blir knyttet opp mot de juridiske og etiske spørsmål som kan melde seg i denne forbindelse. Kan for eksempel forsvarer foreta et valg som vil fremme klientens sak, selv om klienten selv ikke er enig i valget? Kan forsvarer opplyse om at klienten har tilstått en straffbar handling, når klienten utad påstår seg uskyldig?

En spesifikk problemstilling som behandles under flere punkter, er hvorvidt plikten til å ivareta klientens interesser må overholdes for enhver pris. Finnes det grenser for hvor langt en forsvarer kan gå i å ivareta en klients interesse? Som oppgaven vil vise, er det særlig i

krysningspunktet mellom ivaretagelsen av klientens interesser og andre relevante interesser at etiske holdninger kan bli satt på prøve.

Straffeprosessloven har detaljerte regler om når siktede har krav på forsvarer, men inneholder svært lite om hvordan forsvaret skal utføres. Rammene for forsvarerens arbeid vil da avhenge av yrkesetikken, og være overlatt til den enkeltes skjønn. For å illustrere dette, vil fremstillingen i det følgende analysere noen utvalgte etiske problemstillinger. Dette utgjør hoveddelen av oppgaven. En del grunnleggende prinsipper som gjelder i forsvareretikken vil bli behandlet, og disse vil bli lagt til grunn gjennom hele oppgaven og vil kunne gi nyttig veiledning. Disse prinsippene kan videre fungere som en slags korrigerende retningslinje, når man befinner seg i en etisk gråsoner, der det ikke finnes et fastsatt regelverk som kan gi løsninger på de etiske dilemmaer.

1.2 Grunnleggende prinsipper i forsvareretikken

1.2.1 Forsvarer skal ivareta sin klients interesser

Et første grunnleggende prinsipp som gjelder i forsvareretikken er at forsvarer skal ivareta sin klients interesser. Formålet med å ha en forsvarer er i all hovedsak å sikre at klientens interesser og rettigheter blir ivaretatt. Klienten har som regel ikke de nødvendige kunnskaper om straffeloven og rettergangsreglene, og det er ikke lett å ivareta sine interesser i saken på egenhånd.

Forsvarer skal derfor foreta de valg, og med den fremgangsmåte, som er til det beste for klientens sak. Hva som er i en klients interesse, vil variere fra sak til sak, men vil nok gjennomgående innebære det å bli frikjent. Ingen saker er helt identiske, og for å kunne fastslå nærmere hva disse interessene består i, er man nødt til å vurdere ulike hensyn og momenter. Hoveddelen i denne oppgaven vil vise at interessene kan være ulike og vurderingene sammensatte.

Forsvarerens plikt til å ivareta sin klients interesser, kan hjemles i forskjellige bestemmelser med varierende vekt. For det første kan man se utslag av dette i lov om domstolene av 13. august 1915 nr. 5 (heretter domstolloven) § 224, 1. ledd. Det hører til kravet om god advokatskikk å utøve advokatvirksomhet grundig, samvittighetsfullt ”og i overensstemmelse med hva berettigede hensyn til klientens tarv tilsier (...)”. Klientens ”tarv”

har samme betydning som klientens ”interesse” - altså det som er til klientens beste¹.

For det andre følger det av den europeiske menneskerettskonvensjon (heretter EMK) artikkel 6 punkt 1, at en siktet har krav på en ”fair trial”. Det å ha en forsvarer som ivaretar klientens rettssikkerhet og interesser, er en obligatorisk del av den rettfærdige rettergangen. Dette kommer jeg nærmere inn på og begrunner under punkt 3.1 om forholdet mellom dommer, påtalemyndighet og forsvarer. EMK er inkorporert i norsk lov ved menneskerettsloven § 2, og den har forrang i tilfelle motstrid med annen lovgivning, jf. § 3. Denne har dermed betydelig vekt.

For det tredje følger det av Regler om god advokatskikk (heretter RGA) punkt 1.2, 2. ledd, at en advokat ”plikter innenfor lovens ramme og etter beste evne å ivareta sine klients interesser”. Dette regelsettet har status som forskrift, se nærmere om dette under punkt 2.2.

1.2.2 Prinsippet om uavhengighet

Et annet grunnleggende prinsipp i forsvareretikken er uavhengighet² i forholdet til klienten. Dette følger av regler for god advokatskikk (heretter RGA) punkt 2.1.1:

”For å leve opp til forpliktelsene som en advokat påtar seg er det nødvendig at han er uavhengig, slik at hans råd og handlinger ikke påvirkes av uvedkommende hensyn”.

---

¹ <http://www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?OPP=tarv&bokmaal=+&ordbok=bokmaal>

² At dette er et prinsipp følger av overskriften i RGA punkt 2.

At man er ”uavhengig” vil her være ensbetydende med at forsvarer må være i stand til å vurdere klientens sak objektivt. Skal han oppnå slik uavhengighet må forsvarer være påpasselig med å holde en viss profesjonell avstand fra klienten, og ikke bli så engasjert i saken at han identifiserer seg med den som skal forsvares. Videre må forsvarer inneha en uavhengig stilling, både faglig og økonomisk i forhold til sin klient.

Med økonomisk uavhengighet menes at forsvareren ikke må ha egne økonomiske interesser knyttet til saken eller klienten. Har han det, vil det kunne påvirke kvaliteten på de faglige rådene han gir til klienten, samt det generelle forsvaret. Dette er ikke forenlig med kravet etter RGA punkt 1.2 :

”Advokater plikter innenfor lovens ramme og etter beste evne å ivareta sine klients interesser. Det skal skje uten tanke på personlig fordel eller risiko, politisk oppfatning, rase, religion eller utenforliggende hensyn”.

En forsvarer skal kun ha klientens interesser i fokus, og handle og rådgi deretter.

Med faglig uavhengighet menes at forsvareren er den som må foreta de faglige vurderinger, og ikke la seg styre av klienten på dette området. Klienten har som regel ikke den nødvendige kompetanse og oversikt over regelverket til å bedømme hva som er i hans egen interesse. Det er derfor viktig at forsvarer opptre som en objektiv og nøktern rådgiver, for å best ivareta klientens interesser. Det følger for så vidt av RGA punkt 1.2, 4. ledd, at advokaten *plikter* å være *rådgiver* for sin klient. Selv om klienten derfor har et annet syn på hvordan han ønsker å legge opp forsvaret sitt, plikter derfor forsvareren å rådgi i motsatt retning dersom dette skulle være i klientens interesse.

1.2.3 Prinsippet om identifikasjon

Et tredje prinsipp handler om identifikasjon³. Prinsippene om identifikasjon og uavhengighet henger nøye sammen og er delvis overlappende.

Det følger av retningslinjer for forsvarere (heretter RFF) punkt 2.2, 1. setning, at forsvareren ”skal ikke identifisere seg med sin klient”. Det samme fremkommer av RGA punkt 1.2, 3. ledd. Å unngå å identifisere seg med klienten er en viktig forutsetning for forsvarers uavhengighet; forsvarer skal evne å se alle sider av saken. Blir man for ”kameratslig” eller ikke er varsom med å holde den nødvendige profesjonelle distanse, sier det seg nesten selv at denne evnen svekkes. Da fremmer man ikke klientens interesser, selv om forsvareren kanskje føler at han har tatt vare på den menneskelige siden ved han selv.

I tillegg følger det av RGA punkt 1.2, 3. ledd, at advokaten har krav på å ikke bli identifisert med de standpunkter han forfekter for sin klient og de interesser klienten har. I dette ligger en beskyttelse av advokaten, ved at hans rolle som forsvarer må holdes adskilt fra han som privatperson.

1.2.4 Prinsippet om forsvarers taushetsplikt

Et fjerde prinsipp er taushetsplikten⁴ forsvarer har overfor sin klient. Taushetspliktens formål er å legge til rette for et tillitsforhold mellom forsvarer og klient. Skal forsvarer kunne utføre sine oppgaver og bistå klienten på best mulig måte, er det essensielt at han får alle opplysninger som kan være av betydning. Dersom forsvarer mangler kjennskap til klientens samlede problemkompleks, kan det føre til at advokaten går inn for strategivalg og løsningsalternativer som klienten egentlig ikke er tjent med på lang sikt. Da er det viktig at klienten vet at opplysningene han meddeler ikke vil bli brakt videre eller bli allment kjent,

---

³ Da forbudet mot identifikasjon er en viktig forutsetning for forsvarers uavhengighet, og da de delvis overlapper hverandre, har jeg valgt å kalle dette også for et prinsipp selv om det først og fremst er en regel etter RGA og en retningslinje etter RFF.

⁴ At dette er et prinsipp følger av overskriften i RGA punkt 2.

uten hans samtykke. Taushetsplikten ivaretar således klientens rettssikkerhet. RGA punkt 2.3.2 lyder som følger:

”En advokat skal overholde den taushetsplikt som han er pålagt gjennom lovgivningen”.

Det er først og fremst straffelovens (heretter strl) § 144 som regulerer virkningen av at taushetsplikten ikke blir overholdt. Etter denne bestemmelsen kan en forsvarer straffes for å rettstridig åpenbare hemmeligheter som er betrodd ham av klienten ”i stillings medfør”. At hemmeligheten må være betrodd forsvarer ”i stillings medfør”, vil si at det må være meddelt til vedkommende nettopp fordi han er klientens forsvarer. Det må være sammenheng mellom betroelsen og forsvarerrollen⁵. Dersom klienten tilstår den forbrytelse han er siktet for, er dette en betroelse som er gitt forsvarer ”i stillings medfør”. Det vil derimot ikke være tilfelle hvis klienten forteller at han er utro mot kona, og siktelsen mot han gjelder et biltyveri.

1.3 Bakgrunnen for valget av tema

Jeg har valgt å skrive om dette tema på bakgrunn av et stadig tilbakevendende spørsmål fra venner, familie og ukjente som får kjennskap til at jeg tar en mastergrad i rettsvitenskap. Spørsmålet omhandler hvordan forsvarsadvokater er i stand til å være talsmenn for personer som er anklaget eller dømt for mord, voldtekt, incest og andre alvorlige lovovertridelser. Spesielt blant ikke-jurister kan dette være vanskelig å forstå, og jeg skal innrømme å ha stilt dette spørsmålet selv, før jeg begynte på studiet.

Det virker av og til som om det er en nokså vanlig oppfatning i samfunnet at noen forsvarsadvokater mangler moral og etiske grunnverdier, og at de kanskje er uten evnen til empati. Denne oppfatningen kommer lett til syne ved å for eksempel se på leserinnlegg som gjerne

---

⁵ http://dxp.kommentarutgaver.no/dxp/content/straffeloven/?id=para_144

følger under artiklene på nettavisenes hjemmesider⁶, der mange sterke meninger kommer frem om temaet. Dette er gjerne forårsaket av de debatter som dukker opp på bakgrunn av medienes dekning av straffesaker. Det betyr selvsagt ikke at det er representativt for den alminnelige oppfatningen i Norge, men det er ikke til å komme bort fra at en del har denne oppfatningen. Det har derfor vært et mål med denne oppgaven å prøve å skape en forståelse rundt den rollen en forsvarer har ved å belyse dennes oppgaver og plikter, og ved å drøfte de etiske vanskene forsvarerne blir utfordret med, samt stille spørsmål ved om det er grenser for hvor langt de kan gå i sitt virke som forsvarer.

1.4 Avgrensninger

Jeg har valgt å fokusere på advokatens rolle i *straffesaker*, og utelater de sivile sakene.

Dette skyldes først og fremst at det som oftest er de store straffesakene, som gjerne med medias drahjelp, opptar ”folk flest”, og det er der forsvarerens rolle oftest er utsatt for kritikk eller i alle fall stilt spørsmål ved.⁷

For det andre vil politi- og påtalemyndighetenes arbeid og rolle bli sett i sammenheng med forsvarerens oppgaver. I sivile saker reiser én privatperson sak mot en annen privatperson, og politiet og påtalemyndigheten er ikke en del av rettergangen.

Videre, vil det bli avgrenset mot generell etikk og dens begrunnelse og historie. Dette er et interessant tema, men av hensyn til plass i oppgaven vil det heller bli fokusert på forsvareretikken, slik at det generelle ikke går på bekostning av behandling av det sentrale i oppgaven.

---

⁶ se f.eks www.vg.no eller www.dagbladet.no

⁷ se f.eks NOKAS-saken, Orderud-saken, 22.juli-saken, m.fl.

Det er ikke min intensjon å behandle absolutt alle tenkelige måter en forsvarer kan ivareta sin klients interesser på, eller alle de etiske dilemmaer han kan støte på i så henseende. Jeg vil prioritere en grundigere behandling av utvalgte temaer.

Noen av situasjonene som er valgt ut til behandling har vært tema i flere store straffesaker, og det har bidratt til å kunne velge noen situasjoner fremfor andre.

1.5 Den videre fremstillingen

Først vil det bli gjort rede for rettskildesituasjonen for oppgaven. Dette får sitt eget punkt da rettskildebildet ikke er det helt vanlige. Det kan derfor være hensiktsmessig å introdusere kildene kort og si noe om deres bakgrunn.

I punkt 3 under overskriften "Forsvarergjerningen" vil det bli gjort rede for enkelte overordnede sider ved forsvarerrollen. Det første underpunktet omhandler forholdet mellom påtalemyndighet, dommer og forsvarer, og beskriver derfor forsvarers rolle og plassering i det norske rettssystemet. Andre underpunkt omhandler det grunnleggende spørsmål om forsvarerrollen er med på å fremme rett og hindre urett, som er en del av juristenes eksamensløfte. Under punkt 4 blir oppgavens tema og problemstilling drøftet ut i fra utvalgte problemstillinger som kan forekomme i forsvarervirke, og dette utgjør også hoveddelen av oppgaven. Avslutningsvis følger konklusjonen.

2 Rettskildebildet for forsvareretikken

Rettskildebildet for forsvareretikken er som nevnt ikke det helt vanlige. Med dette menes at det ikke er lover, forarbeider, rettspraksis, og slike vanlige rettskilder⁸ som *primært* regulerer tema. Dersom forsvareren befinner seg i et etisk grenseland som han ikke helt vet hvordan han skal håndtere, i forbindelse med ivaretagelsen av klientens interesser, er svaret normalt ikke å finne i de ovenfor nevnte rettskildene.

Man kan likevel finne visse holdepunkter i de alminnelige rettskilder, slik som i domstolloven § 224. I tillegg vil straffeprosessloven og EMK være relevante argumentbærere i noen tilfeller.

Det finnes skrevne regler som regulerer god advokatskikk. Det finnes også et sett med etiske retningslinjer for forsvarere. Disse må tolkes, slik man må med lover, men som fremstillingen under vil vise, har de ikke samme rettskildemessig vekt som lover.

2.1 Domstolsloven § 224

Forsvarerens plikt til å ivareta klientens interesser er en del av det mer generelle kravet til at advokatvirksomhet skal utøves i samsvar med god advokatskikk, jf. domstolloven § 224, 1. ledd. Det følger av denne bestemmelsen at kravet til god advokatskikk forutsetter at advokatvirksomheten skal utføres i overensstemmelse med hva ”berettigede hensyn” til klientens tarv tilsier. Hvilke hensyn som kan anses for å være berettigede, vil ofte være en sammensatt og konkret vurdering, slik som fremstillingen vil vise underveis. Det er ikke mye konkret veiledning å hente fra denne bestemmelsen, men den kan nok bidra til å understreke betydningen av etiske prinsipper i utøvelsen av advokaters virke. Når lovgiver har bestemt at det skal utarbeides regler om yrkesetikken for advokater, da må det bety at disse reglene har en egenverdi og at de skal legges til grunn.

---

⁸ Det siktes til den rettskildelære som er behandlet av Torstein Eckhoff i ”Rettskildelære” (2001), 5. utgave ved Jan E. Helgesen

Av domstolsloven § 224, 2. ledd, fremkommer at det er Den Norske Advokatforening⁹ (heretter Advokatforeningen) som utarbeider nærmere regler for hva som skal anses som god advokatskikk. I disse reglene vil noen av de berettigede hensyn som 1. ledd omtaler fremkomme. Det er med andre ord ikke slik at ”god advokatskikk” bare er et abstrakt begrep som må utfylles av den enkelte. Med hjemmel i loven skal reglene utarbeides og benyttes, og de vil ha en rettslig argumentverdi.

2.2 Regler for god advokatskikk

Av skrevne regler har man først og fremst Regler for god advokatskikk (heretter RGA). Dette regelsettet gjaldt opprinnelig bare for Advokatforeningens medlemmer, men ved kongelig resolusjon av 20. november 1996 ble reglene inntatt som kapittel 12 i advokatforskriften¹⁰. Fra dette tidspunkt fikk de derfor virkning og trinnhøyde som en *forskrift*. Dermed er RGA gjeldende for *alle* advokater, uansett om de er medlemmer av Advokatforeningen eller ikke¹¹.

Av RGA punkt 1.1 følger at formålet med reglene er å sikre at advokatvirksomheten ”utføres etter etiske prinsipper som er grunnlag for advokatens virke i alle siviliserte rettssamfunn.”

Selv om RGA er regler av et visst omfang, og de har gjennomgått en del endringer de siste femti årene, foreligger det lite forarbeider som kan gi veiledning i forhold til tolkningen og forståelsen av de enkelte reglene. Man har riktignok en kommentarutgave¹² av RGA¹³, hvor

---

⁹ Advokatforeningen er advokatenes profesjons- og interesseorganisasjon; se <http://www.advokatforeningen.no/Om-Advokatforeningen/Den-Norske-Advokatforening/Om-Advokatforeningen/>

¹⁰ Denne forskriften samler alle forskrifter som gjelder advokat- og rettshjelpsvirksomhet i én forskrift

¹¹ <http://www.advokatforeningen.no/Etiske-regler/God-advokatskikk/Regler-for-god-advokatskikk/>

¹² Den ble sist oppdatert i 2009

¹³ <http://www.advokatforeningen.no/Etiske-regler/God-advokatskikk/kommentarutgaven>

punktene omtales nærmere, blant annet som et forsøk på å presisere innholdet i dem. Det er likevel ikke alltid dette er tilstrekkelig, da det ikke er mulig å kommentere alle mulige situasjoner som forsvarere kan bli møtt med.

Skal man derfor kunne oppnå formålet i samsvar med RGA punkt 1.1, må disse skrevne regler suppleres med de uskrevne; det vil si med de alminnelige og aksepterte måter for opptreden, eller sagt på en mer banal måte – alminnelig folkeskikk. Dette er normer som kan fungere som en rettesnor, idet forsvareren befinner seg i en etisk gråsoner og er usikker på valg av løsning.

RGA er heller ikke uttømmende regler. Samfunnet er i stadig endring, også på det etiske plan og for hva som anses som akseptabelt og ikke. Man må derfor tilpasse normene til det samfunn som man til enhver tid befinner seg i.

Alt dette illustrerer at det ikke er tale om helt klare og presise regler, hvor innholdet i alle ulike uttrykk og begrep er klarlagt. Noe blir overlatt til den enkeltes skjønn, for å utfylle og supplere de skrevne reglene.

RGA er generelle regler, og ifølge Tor Langbach er disse utformet spesielt med tanke på sivilrettslige tvister, slik at de ikke alltid gir noen videre konkret veiledning i forhold til de situasjoner som forsvareren kommer opp i.¹⁴

Jeg har likevel valgt å ta RGA med, da brudd på Retningslinjer for forsvarere, som jeg straks kommer til under punkt 2.3, ofte også vil være et brudd på de mer generelle reglene i RGA. Dette skyldes at Retningslinjer for forsvarere baserer seg på, og er en utdypning av RGA¹⁵. Dette regelsettet har derfor veiledningsverdi også i forhold til de situasjoner som forsvarere kan havne i.

---

¹⁴ Langbach (1996) side 35.

¹⁵ <http://www.advokatforeningen.no/Advokatroller1/Roller/Forsvarsadvokat/Retningslinjer-for-forsvarere/>

2.3 Retningslinjer for forsvarere

I de siste årene har det vært økende fokus på forsvareres etiske holdning til de mange spesielle situasjoner som kan oppstå i deres rolle som forsvarer¹⁶. På bakgrunn av dette utviklet Advokatforeningen retningslinjene for forsvarere (heretter RFF). Retningslinjene for forsvarere er ikke en del av Advokatforskriften. Det fører til at retningslinjene, i motsetning til RGA, *ikke* har trinnhøyde som en forskrift. Dermed gjelder i utgangspunktet RFF kun for medlemmer av Advokatforeningen. Det er en stor begrensning av verdien av RFF som kilde, dersom dette er tilfelle i praksis.

Det legges likevel til grunn at retningslinjene følges også av ikke-medlemmer av advokatforeningen. Man må vel nesten anta dette da de færreste vil foreta valg og handlinger som ikke er i samsvar med det som er lagt til grunn som korrekt opptreden og de riktige etiske valgene. Ved mangel på etterlevelse kan det gå negativt utover den enkelte forsvarers renommé blant potensielle klienter og blant kolleger. Følger man ikke de etiske retningslinjene, kan det føre til refs og kritikk. Som nevnt i forrige punkt, vil en overtredelse av RFF ofte også være en overtredelse av de mer generelle regler i RGA. I denne oppgaven legges derfor til grunn at også ikke-medlemmer følger RFF.

RFF inneholder retningslinjer som tar for seg forsvareroppgavet fra det etableres til det avsluttes. Det kan derfor gis inntrykk av at RFF kan gi svar på mange av de etiske problemstillingene en forsvarer kan møte på i sitt virke. Som andre regler og lover er det likevel rom for tolkninger av ord og begrep som er anvendt, og derfor kan man ikke komme bort i fra at retningslinjene blir tolket og anvendt på varierende måter. I motsetning til RGA inneholder ikke RFF en kommentarutgave, og det foreligger derfor ingen tilsvarende presiseringer av RFF. På bakgrunn av dette ser man at heller ikke RFF inneholder helt klare og helt presise retningslinjer.

---

¹⁶ Se f.eks Orderudsaken, NOKAS-saken, 22.juli-saken, m.fl

2.4 Advokatforeningens disiplinærutvalg

Det følger av RGA punkt 1.1, 2. setning, at brudd på reglene er grunnlag for disiplinære følger for advokaten. Disiplinærutvalget er den obligatoriske førstestans for klager mot medlemmer av Advokatforeningen om brudd på RGA¹⁷. At RGA kan sanksjoneres, gir reglene større gjennomslagskraft. Grensen for å overtre reglene heves antagelig når man risikerer sanksjon.

Ettersom RFF ikke er en del av Advokatforskriften, vil brudd på RFF ikke være grunnlag for disiplinære følger, i motsetning til RGA. Likevel vil i mange tilfeller en overtredelse av RFF også være en overtredelse av RGAs mer generelle regler, slik at forsvareren likevel kan bli klaget inn for disiplinærutvalget. I tillegg må det minnes om at alle forsvarere jo er advokater; slik at også forsvarerne er bundet av RGA. Om det representerer en skranke på gjennomslagskraften av RFF at de ikke er grunnlag for behandling av disiplinærnemnden er derfor usikkert.

I denne oppgaven vil likevel ikke avgjørelser fra disiplinærutvalget behandles. Etter et søk på lovdata, har jeg ikke lyktes med å finne avgjørelser som har betydning for de utvalgte problemstillingene i oppgaven, da det er få avgjørelser som direkte gjelder forsvarere.

2.5 Annet

Det finnes også artikler skrevet av advokater og dommere, som enten direkte eller indirekte berører oppgavens tema og problemstillinger. Dette er gjerne artikler som presiserer og utdyper forsvareretikken på områder der RGA og RFF gir liten eller ingen veiledning i forhold til konkrete situasjoner en forsvarer kan havne i.

---

¹⁷ <http://www.advokatforeningen.no/Etiske-regler/Disiplinar-og-tillitssystemet/Disiplinarutvalgene/>

I den innledende perioden av masteroppgaveskrivingen, fant jeg ut at det ville være nyttig å snakke med en forsvarsadvokat for å få et innblikk i deres hverdag og deres tanker rundt etikken, og hva de anså som det viktigste ved ivaretagelse av en klients interesse. Jeg sendte derfor en e-post til John Christian Elden, en profilert forsvarsadvokat. Jeg fikk positivt svar og gjennomførte et tretti minutters intervju. Selv om dette kun hadde et forberedende formål, har jeg likevel, med hans samtykke, inkludert deler fra denne samtalen for å belyse visse punkter.

3 Forsvarergjeringen

3.1 Generelt om forholdet mellom dommer, påtalemyndighet og forsvarer

Rettsikkerhet er et grunnleggende prinsipp i det norske rettssystemet. Det kan være vanskelig å gi en helt presis definisjon av begrepet ”rettsikkerhet”, men det innebærer at enkeltindividet skal være beskyttet mot overgrep og vilkårlighet fra myndigheters side, og at man skal gis mulighet til å forsvare sine rettslige interesser¹⁸.

Et annet grunnleggende prinsipp, som også er lovfestet i norsk rett, er retten til en rettferdig rettergang¹⁹. Dette innebærer blant annet at siktede skal gis en rimelig mulighet til å tilbakevise det han er anklaget for å ha gjort, at siktede har krav på en forsvarlig vurdering av de fremlagte bevis i saken, at siktede har krav på å få uttale seg før det treffes en avgjørelse i hans disfavør²⁰, med mer.

I norsk rett antas at man er sikret en rettferdig rettergang og at rettsikkerheten blir tilstrekkelig ivaretatt ved ordningen vi har med aktørene dommer, forsvarer og påtalemyndighet. De har alle forskjellige oppgaver som skal bidra til at disse grunnleggende prinsippene blir etterlevd i straffesakene.

Påtalemyndighetens oppgave er blant annet å lede etterforskningen av straffbare handlinger, og avgjør på bakgrunn av etterforskningen hvorvidt det skal reises tiltale eller ikke, jfr. strprl. § 67, 1. ledd.

Påtalemyndigheten må under etterforskningen av en straffesak forholde seg objektiv. Med dette menes at de må sørge for at *alle* bevis, enten de taler i siktedes favør eller disfavør,

---

¹⁸ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/nouer/2009/nou-2009-15/8.html?id=569419>

¹⁹ Retten til en rettferdig rettergang er en menneskerettighet, jf. Europas menneskerettskonvensjon (EMK) artikkel 6. Denne konvensjonen er inkorporert i norsk rett, jf. menneskerettsloven av 21. mai 1999 nr 30, § 2 nr 1.

²⁰ Hov (2009) s. 64-65

blir undersøkt og lagt til grunn, jf. straffeprosessloven (strprl) § 226, 3.ledd. De kan dermed ikke velge å utelate bevis som taler til siktedes gunst, selv om de skulle være helt overbevist om siktedes skyld.

Videre følger det av strprl. §294 at retten har plikt til å sørge for at saken blir fullstendig opplyst og at den med dette formål kan beslutte å innhente nye bevis, og dermed utsette forhandlingen. Skulle dermed etterforskningen vise å ikke ha klarlagt alle bevis, skal strprl. § 294 virke som en sikkerhetsventil og dermed unngå at bevis uteblir.

Dommerens oppgave er å vurdere om tiltaltes skyld er bevist utover enhver rimelig tvil, på bakgrunn av bevisene som er fremkommet under etterforskningen. Dommeren skal på dette vis opptre som en upartisk og uavhengig part i forhold til påtalemyndighet og forsvarer.

Forsvareren, derimot, skal være subjektiv; hans oppgave er å ivareta klientens tarv og skal se saken fra klientens ståsted. Forsvareren må sørge for å få frem alt som taler til hans klients gunst, både med hensyn til det faktiske og det rettslige. John Christian Elden skriver i en artikkel at det er en forsvarers oppgave

”(...) å være opponent og kritiker ved den rettslige etterprøvingen av bevismaterialet: Å stille de kritiske spørsmål, peke på manglene, prosedere på svikten og være den ytterste skranke for at urett ikke skjer²¹”.

Forsvarer har ingen plikt til å fremlegge eventuelle bevis som taler imot hans klient, verken for retten eller for påtalemyndigheten, jf. RFF punkt 3.4, 1. setning. Etter 2. setning har heller ikke forsvarer rett til dette, uten klientens samtykke. Som nevnt under punkt 1.2.4, har forsvarer taushetsplikt, og kan ikke under noen omstendighet bryte denne uten at klienten samtykker. Det er som nevnt påtalemyndigheten som har bevisbyrden.

---

²¹ Elden (2006) s. 271

Det går likevel en grense her ved at forsvareren ikke kan trekke det så langt som til å si noe som er usant. Det er forskjell på å holde tilbake informasjon som kan skade hans klient under henvisning til taushetsplikten, og på bevisst å ytre usannheter. Dette er også i strid med RGA punkt 4.2, 3. ledd som lyder slik:

”En advokat skal ikke bevisst gi uriktige eller villedende opplysninger til retten.”

Her kan dermed ikke ivaretagelsen av klientens interesser trekkes så langt at forsvarer kan lyve. Hvis det var tillat for en forsvarer å bevisst ytre usannheter, ville man ikke kunne ha tillit til forsvaret. Dermed ville man undergravd den tillit til rettssystemet som en nødvendig i en velutviklet rettsstat. Hensynet til en slik tillit veier i dette tilfellet tyngre enn forsvarers adgang til å bevisst gi uriktige opplysninger til retten for å ivareta klientens interesser.

Oppsummeringsvis kan det derfor ses slik at ved å belyse og kritisere begge parter situasjon og bevisførsel i en straffesak, forsøker man å sikre at de involvertes interesser blir tilbørlig ivaretatt. Arbeidsfordelingen mellom påtalemyndighet, forsvarer og dommer skal sikre at kontradiksjonsprinsippet blir etterlevd. At ingen dømmes uten etter lov, jf. Grunnloven § 96, og prinsippet om at man skal antas uskyldig inntil skyld er bevist etter loven, jf. EMK artikkel 6, nr. 2, skal også sikres med denne arbeidsinndelingen. Samlet sett fører dette til en rettferdig og tillitsskapende rettergang. Forsvarerens rolle og yrkesetikk må derfor begrunnes og forstås i lys av denne rollefordelingen.

3.2 Er en forsvarer med på å ”fremme rett og hindre urett”?

Det følger av RGA punkt 1.2 første setning, at en advokats oppgave er å ”fremme rett og hindre urett”. At man fremmer rett tolkes dithen at man aktivt skal tilskynde og legge til rette for de riktige valgene. Å hindre urett kan forstås slik at man plikter å gripe inn for å unngå at urett skjer. Overført til en straffesak kan ordlyden dermed forstås dithen at å fremme rett betyr å dømme skyldige, og at å hindre urett betyr å hindre at uskyldige blir dømt.

Spørsmålet som melder seg i denne sammenheng er om denne forståelsen av ”å fremme rett” og ”hindre urett” egentlig kan legges til grunn for forsvareren i en straffesak?

Dersom man legger tolkningen av ordlyden fra første avsnitt til grunn, er det neppe tvil om at forsvarer bidrar til å hindre urett. Hans rolle er nettopp å påse at uskyldige ikke blir dømt, slik som beskrevet i punkt 3.1. Derimot kan det ikke hevdes at forsvareren bidrar til å dømme skyldige, slik som tolkningen i første avsnitt angir. Hans rolle som subjektiv rådgiver og talsmann for klienten er ikke pålagt å tilskynde at hans skyldige klienter blir dømt. Betyr dette at forsvarere ikke fremmer rett?

Det følger av kommentarutgaven til RGA²² om punkt 1.2 at i

”andre roller enn forsvarerrollen (min kursivering) må det være åpenbart at advokaten plikter å gripe inn for å hindre urett og at advokaten må unnlate å medvirke i oppdrag hvor det er klart eller synes mulig at advokatens medvirkning kan føre til resultater i strid med hva som er rett”.

Ordlyden i kommentarutgaven kan gi inntrykk av at forsvarere dermed ikke fremmer rett og at de heller ikke er forpliktet til dette. Begrunnelsen er antagelig forsvarers rolle i retts-systemet. Forsvarer har etter RFF punkt 3.4 ingen plikt til å fremlegge opplysninger som kan skade hans klient. Forsvareren er pålagt taushetsplikt, jfr. punkt 1.2.4 i oppgaven. Dersom politiets etterforskning ikke avdekker disse opplysningene før hovedforhandlingen og dette er opplysninger som kunne ført til en domfellelse, ser man at forsvarers rolle ikke bidrar til å fremme rett. Å fremme rett ville som nevnt føre til en domfellelse av den skyldige.

Er det imidlertid slik at å fremme rett i en straffesak kun betyr å få skyldige dømt?

I intervjuet med Elden tok jeg frem et sitat fra en av hans artikler som lyder:

---

²² <http://www.advokatforeningen.no/Etiske-regler/God-advokatskikk/kommentarutgaven/Innledning/#1.2>

”Forsvareren har ett – og kun ett – ståsted. Hun representerer en klient som samfunnet har anklaget for å ha gjort noe galt. Oppgaven går ut på å ivareta klientens interesser så langt det lar seg gjøre innenfor eksamensløftet ’å fremme rett og hindre urett’²³”.

Jeg stilte han følgende spørsmål til dette sitatet:

” Hvordan kan du si at du fremmer rett og hindrer urett ved at klienten din som klart er skyldig, blir frikjent?”.

Hans svar var at det er dommeren, ikke han som forsvarer, som skal vurdere skyldspørsmålet. Hans oppgave er hele tiden å stille spørsmål ved alle bevisene i saken da det overordnede målet i samfunnet er at ingen uskyldige blir dømt. På spørsmål om dette ikke vil være annerledes der klienten faktisk har tilstått for forsvarer, men likevel går fri, var svaret hans at også klienter kan lyve og tilstå noe de faktisk ikke har gjort. Igjen blir derfor utgangspunktet det samme - forsvarers hovedoppgave og fokus skal være å stille de kritiske spørsmål ved beviskjeden lagt frem av påtalemyndighetene.

Han påpekte også at forsvareren opererer innenfor et rettssystem der enhver rimelig tvil kommer tiltalte til gode²⁴. I de tilfellene der forsvarer klarer å utfordre og derfor så rimelig tvil ved bevisene i saken, er han derfor med på å fremme rett og hindre urett – ingen skal dømmes før det foreligger en sikkerhet utover enhver tvil for at tiltalte er skyldig.

Det foregående synes å vise at innholdet i rett og urett i en straffesak kan variere, avhengig av hvilket ståsted man ser det fra. Forsvarer bistår riktignok i mange tilfeller klienter som klart er skyldige, men man må vel se ”fremme rett og hindre urett” fra forsvarers ståsted og ut i fra hans rolle, ikke fra påtalemyndighetens eller basert på det ”allment” aksepterte skillet mellom rett og urett. Forsvarer skal påse at klientens rettssikkerhet og interesser blir

---

²³ Elden (2006) s. 271

²⁴ Dette er en uskreven rettsregel i straffeprosessen og innebærer at det må en meget høy grad av sannsynlighet til før siktede kan dømmes, jf. Hov (2009), side 804

tilstrekkelig ivaretatt, han skal ikke finne frem til den materielle sannhet. Dermed vil nødvendigvis ”fremme rett og hindre urett” innebære noe annet for en forsvarerrolle enn for påtalemyndighetene eller dommeren.

Eldens svar på mitt innledende spørsmål tydeliggjorde en forsvarers rolle i det norske retts-systemet. Det er muligens denne mangel på innsikt i yrkesrollen til forsvarere som bidrar til at enkelte blir misforstått; forsvareren blir identifisert med sin klient, og blir antatt å stå inne for sine klienters handlinger ved at forsvarer eksempelvis er kritisk til påtalemyndig-hetens etterforskning. Man glemmer det standpunkt de fleste er enig om: alle har krav på et dugelig forsvar og det er denne rollen forsvareren fyller i sitt virke ved å lojalt tale sin kli-ents sak.

Det er grunn til å understreke at det er *personen* som forsvares; ikke *handlingen* som er begått. Selv om forsvareren vet at klienten er skyldig burde han således likevel stille kritis-ke spørsmål ved bevisene i en sak, selv om det er avgjørende for at siktede blir frikjent. Dette er forsvarers oppgave og rolle i et system der påtalemyndighet skal belyse alle sider ved saken, mens dommeren tar den endelige avgjørelse basert på det som er fremkommet. Nadia Hall uttaler i samme retning at ”[d]et relevante i en straffesak er hva som er bevist, ikke den materielle sannhet²⁵”.

På denne bakgrunn vil jeg si meg enig i at også forsvarer er med på å ”fremme rett”, selv om skyldige av og til likevel blir frikjent. Dette er en pris samfunnet må betale for å etter-leve det som ofte blir fremhevet at gjelder i en sivilisert rettsstat: det er bedre at ti skyldige går fri enn at én uskyldig blir dømt. Å fremme rett betyr ikke å tilse at skyldige blir dømt, sett fra forsvarers ståsted. Hans oppgave med å sikre at klientens rettsikkerhet blir tilstrek-kelig ivaretatt og han dermed sikres en rettferdig rettergang, kan sies å være ett av forsva-rers bidrag til å fremme rett.

---

²⁵ Juss og etikk (2005) s. 150

4 Utvalgte problemstillinger i forsvarervirke

4.1 Klientens handlinger strider mot forsvarers egen etikk

De aller fleste forsvarere vil sannsynligvis i løpet av sin karriere oppleve å få saker som i større grad enn andre strider imot deres personlige etikk og moral. Det siktes ikke til de mer ”hverdagslige” sakene som trafikkforgåelser, eller slåssing i beruset tilstand. Det er her tale om saker av en mer alvorlighetsgrad som pedofili, drap, og gjengvoldtekter. Det kan være vanskelig å forsvare klienten man er sterkt etisk uenig med. Spørsmålet er hvorvidt det bør være rom for å nekte å påta seg slike oppdrag²⁶.

Av RFF punkt 1.6, 1. ledd, følger at en advokat ”avgjør selv om han vil påta seg et forsvareropplegg.” Det samme følger av RGA punkt 1.2, siste ledd. Av dette følger at det er rom for å nekte å påta seg oppdrag, noe som også må være utgangspunktet. Det er ikke sikkert at klienten sikres kravet på et reelt og tilstrekkelig forsvar, dersom forsvareren tvinges til å påta seg et oppdrag som han ikke føler seg kapabel til å utføre. Tvang i dette henseende er derfor ikke særlig tjenlig for klientens interesser. Det er vel heller ikke vanskelig å forstå den kvinnelige forsvarer som takker nei til et oppdrag fra en voldtektstiltalt, hvis hun i sin ungdomstid selv ble utsatt for voldtekt.

På den annen side kan man se det slik at forsvarer ikke har som oppgave å ha en formening om tiltaltes skyld eller uskyld. Det er dommerens oppgave. Knut Blom uttaler om dette:

”En forsvarer som virkelig tror på alle sine klienters uskyld vil nødvendigvis være svært naiv. (...) Enda verre bærer det avsted hvis forsvareren tror at siktede er skyldig. Da oppkaster han seg selv til dommer, hvilket er i strid med selve systemet. (...) Og endelig skal

---

²⁶ Det ses i den forbindelse bort i fra de tilfeller der vedkommende er fast forsvarer og blir oppnevnt av den rettskrets han er fast forsvarer i

han ikke plukke ut enkelte klienter og tro på deres uskyld i motsetning til andres” og når det gjelder forsvarers ”gode tro” at ” [m]itt standpunkt er ganske enkelt at forsvarerens tro verken skal være god eller ond, den skal ganske enkelt ikke være der²⁷”.

Enhver siktet eller tiltalt har krav på et forsvar og det vil ikke være en særlig heldig praksis om forsvarer ut i fra hans eget syn på tiltaltes skyld eller uskyld, plukket ut sine oppdrag. Heller ikke kan dette anses for å være forsvareretisk. Hans rolle og oppgaver innebærer som nevnt under punkt 3.1 å være en opposent og kritiker til påtalemyndigheten. Det er en nødvendig rolle for å opprettholde idealene om en rettferdig rettergang, og for at klientens rettssikkerhet ivaretas. Dersom det ble akseptabel praksis å avvise saker som er spesielt grusomme, risikerer man at tiltalte/siktede blir fratatt rettigheten til en forsvarer.

I tillegg vil man ved å opprettholde den praksis at man er i stand til å påta seg ethvert forsvareroppgave, uavhengig av de grusomheter en klient er tiltalt for, utad markere at forsvareren og klienten er uavhengige personer, jf. prinsippet om uavhengighet i punkt 1.2.2 i oppgaven. Forsvarer skal aldri belastes de meninger og synsmåter en klient gir uttrykk for. Det representerer en beskyttelse for forsvarer at han har krav på å ikke bli identifisert med sin klient, jf. RGA punkt 1.2, 3.ledd. Det er mulig at denne beskyttelsen ikke alltid vil være tilstrekkelig, spesielt blant ikke-jurister som mangler innsikt i RGA og RFF, og for forståelsen av den rollen en forsvarer er pålagt i rettssystemet.

Etter terrorangrepet i Oslo den 22. juli, 2011 måtte forsvareren som ble valgt av den tiltalte, ta en tenkepause på tolv timer før han takket ja til oppdraget. Dette var begrunnet i den enorme avskyen den tiltaltes handlinger hadde fremkalt. I denne saken var det på det rene at tiltalte var den som hadde gjennomført handlingene. De første timene etter forsvareren hadde takket ja til oppdraget opplevde han å få flere hatmeldinger mot seg, før det snudde. Det ble blant annet opprettet en støttegruppe på det sosiale nettstedet Facebook, hvor det ble uttrykt at man både støttet og roste forsvareren for det vanskelige arbeidet han hadde

---

²⁷ ”Aktors og forsvarers oppgaver” s. 8

påtatt seg²⁸. Gruppen fikk omtrent 60.000 tilhengere. Det ble understreket i denne støttegruppen at forsvareren hadde krav på å ikke bli identifisert med klientens handlinger. Han ble også kåret til Årets Navn 2012 av lesere av avisen Verdens Gang²⁹.

Dette er en av de alvorligste straffesakene som har kommet opp for norske domstoler etter annen verdenskrig. At det derfor likevel ligger en reell beskyttelse av forsvareren ved at han har krav på å ikke bli identifisert med sin klient, også blant ikke-jurister, illustreres av eksempelet.

I lys av den juridiske teorien av Knut Blom og de ovenfor nevnte reelle hensyn, bør det derfor kun i særegne tilfeller være rom for å nekte å påta seg oppdrag som er begrunnet i at tiltalen strider mot forsvarers overbevisning eller hans grunnleggende livsholdning. At alle tiltalte eller siktede har krav på et forsvar er et tungtveiende hensyn, som i de fleste tilfeller bør trumfe en forsvarers eventuelle etiske betenkeligheter med å påta seg en sak som strider i mot hans egne etiske verdier.

4.2 Forsvarers forhold til en tilståelse fra klienten

Under dette punktet vil to typer av situasjoner behandles. Den første er situasjonen der klienten tilstår for forsvarer at han er skyldig i det han er tiltalt for, men hvor klienten sier han vil bedyre sin uskyld i retten. Den andre situasjonen omhandler de tilfeller hvor klientens tilstår utad, men hvor forsvarer ikke tror på tilståelsen.

---

²⁸ <http://www.advokatbladet.no/Profil/Lippestad-9-2011/>

²⁹ <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/artikkel.php?artid=10048978>

4.2.1 Klienten tilstår overfor forsvarer, men ikke utad

Et spørsmål som er av interesse, er hva en forsvarer skal foreta seg dersom klienten hans tilstår overfor han, men sier han vil erklære seg uskyldig overfor politi og påtalemyndighet. Kan eller bør han fratre oppdraget?

Hovedregelen er klar - en forsvarer har plikt til å fullføre oppdraget for klienten såfremt ikke klienten selv vil at forsvarer skal fratre, jf. RFF punkt 6.1, 1. ledd.

At dette er hovedregelen skyldes nok hensynet til klienten. Det hadde vært svært uheldig for klienten dersom forsvarer kunne fratre et oppdrag underveis, for eksempel fordi oppdraget hindrer forsvarer i å dra på ferie eller fordi forsvarer av andre grunner angrer på at han påtok seg oppdraget. Det er en viktig forutsetning for lojalitetsforholdet mellom de to parter at klienten føler han kan stole på og regne med at forsvarer stiller opp. I tillegg er det prosessøkonomisk, og man unngår at saken unødig trekker ut i tid ved at forsvarer som hovedregel plikter å fullføre et oppdrag han har påtatt seg. Dette er dermed en god regel.

Det følger likevel av samme punkt i RFF, 2. ledd, at forsvarer kan fratre hvis klienten erkjenner skyld bare overfor han, ”dersom dette kan skje uten å skade klientens interesser”.

Et alternativ er derfor å fratre oppdraget dersom forsvarer finner at han ikke vil være i stand til å gi et tilstrekkelig godt forsvar med den viten at klienten faktisk er skyldig. Det er likevel ikke slik at dette skjer automatisk dersom klienten tilstår, da det ligger en skranke ved at fratredelsen i så fall ikke må ”skade klientens interesser”.

Dersom forsvarer velger å gi fra seg oppdraget, kan han ikke under noen omstendighet begrunne sin fratreden overfor omverden, jf. taushetsplikten som er omtalt under punkt 1.2.

Klienten har krav på en rettfærdig rettergang og et tilstrekkelig forsvar. Det vil kunne skade klientens sak dersom den som fratrer oppdraget fritt kunne fortelle at dette skyldtes at klienten har tilstått. Det er domstolen som skal bedømme skyldspørsmålet, og klienten må derfor klarligvis ha muligheten til å bli representert av en forsvarer som på egenhånd avgjør om han vil påta seg oppdraget, og hvordan han i så fall vil legge opp forsvarsstrategien.

Dersom den manglende anledning til begrunnelse av forsvarers fratreden gjør at saken til klienten svekkes, kan han trolig ikke fratre. Det er jo en mulighet for at det gir et signal om at det er noe galt med saken eller klienten, slik at han forhåndsdommes. På den annen side kan en fratredelse skyldes andre omstendigheter, slik som for eksempel at klient og forsvarer rett og slett ikke går overens. Forsvarer må derfor foreta en konkret vurdering av hvorvidt hans fratredelse vil kunne skade klientens interesser der han ikke kan begrunne årsaken til den.

Videre vil det også kunne være skadelig for klientens interesser at forsvarer fratrer rett før hovedforhandlingen, da en erstatter neppe alltid vil kunne rekke å sette seg tilstrekkelig inn i saken. Dette er nødvendig for at tiltalte skal få et godt nok forsvar. Det er nok også enda mer betenkelig at forsvarer fratrer på et såpass sent stadium i saken enn i begynnelsen hvor han enda ikke kjenner hele sakskomplekset. Riktignok kan hovedforhandlingen utsettes til den nye forsvarer har rukket å sette seg tilstrekkelig inn i saken. Av EMK artikkel 6, nr 3, fremkommer at enhver siktet har krav på å få tilstrekkelig tid og muligheter til å forberede sitt forsvar. I de tilfeller der siktede sitter varetektsfengslet, og også av hensyn til de andre berørte parter i saken, er det likevel ikke alltid en slik forsinkelse er å foretrekke. Dette begrunnes med at det er en belastning for siktede å sitte varetektsfengslet, og det kan være en belastning med forsinkelse for andre berørte parter. Dette er spesielt aktuelt i kompliserte straffesaker, hvor det er store mengder av dokumenter å gjennomgå. EMK artikkel 6, nr 1, uttrykker også at enhver siktet har krav på en rettergang ”innen rimelig tid”.

I de tilfellene hvor en fratredelse vil skade klientens interesser vil derfor forsvarer være forpliktet til å fullføre oppdraget, og da er ikke RFF punkt 6.1, 2. ledd til stor hjelp for forsvareren. Heller ikke er det veiledning å hente fra andre kilder. Som påpekt av Nadia Hall³⁰ er situasjonen ”etisk vanskelig, og enhver forsvarer må velge sitt ståsted”.

---

³⁰ Juss og etikk (2005), s. 163

Dersom forsvarer må fullføre oppdraget, blir det neste spørsmålet hvilke råd han kan gi sin klient med hensyn til hans forklaring i retten. Selv om klienten velger å ikke tilstå i retten, er forsvarer fortsatt hans rådgiver og talsmann, jf. RGA punkt 1.2, 4. ledd.

Utgangspunktet er klart: forsvarer bør råde klienten til å fortelle sannheten også i retten. Dersom klienten likevel velger å ikke følge dette rådet, er det nødvendig at forsvarer uttrykker at klienten dermed kan risikere at retten ikke tror på hans forklaring der denne virker lite sannsynlig, eller ikke stemmer overens med bevisene i saken. Dette er også i tråd med RFF punkt 2.3 som lyder slik:

”Forsvareren skal utad lojalt tilkjennegi samme standpunkt til faktum som klienten gjør, men skal gi klienten sin vurdering av bevisene i saken og om nødvendig gi råd med hensyn til skyldspørsmålet”.

Denne retningslinjen er sannsynligvis et utslag av den tillit og lojalitet som er nødvendig mellom forsvarer og klient. Forsvarer må derfor utad opptre i samsvar med det standpunkt til det faktiske som klienten gjør. Samtidig understreker RFF punkt 2.3 forsvarers oppgave som rådgiver for klienten, som innebærer at han må gi sin vurdering av bevisene i saken. Hvis klientens forklaring i retten vil stride i mot bevisene fremlagt av påtalemyndigheten, er derfor forsvarer forpliktet til å konfrontere klienten med det. Dette bidrar til å ivareta klientens tarv, da han mest sannsynlig vil bli konfrontert med det samme i retten. Da er det en fordel at forsvarer forbereder klienten på det som vil skje.

Allerede her dukker det opp en ny etisk problemstilling. Av RFF punkt 2.4 fremkommer at ”[f]orsvareren må ikke tilskynde eller på annen måte medvirke til falsk forklaring(...)”.

En av forsvarers oppgaver er å gi råd om forklaring i retten, men hvordan skal han gjennomføre dette uten å krysse grensene for det etisk tillatelige?

Med ”tilskynde” til falsk forklaring forstås en oppmuntring eller hjelp til å forklare seg uriktig, for eksempel ved at forsvarer gir sitt samtykke eller gir klienten forslag til hvordan han kan forklare seg falskt. Slik atferd er med andre ord et klart etisk overtramp.

Det følger videre av strl. § 166, 2. ledd, at det er straffbart å medvirke til falsk forklaring. Her kan forsvarer bevege seg fra det etisk uforsvarlige til det direkte straffbare. For klienten er det derimot ikke straffbart å forklare seg falskt, jf. strl. § 167, 1. ledd.

At det kan føre til et etisk og i verste tilfelle et straffbart overtramp, gjør at forsvarer må være ytterst forsiktig med sine råd og med hvordan han ordlegger seg.

Forsvarer er likevel forpliktet til å diskutere bevisene i saken med sin klient og svare på spørsmål. Forsvarer må forklare klientens rettigheter og innholdet av straffebestemmelsene han er siktet for å ha overtrådt. Grensen mellom denne form for forklaring, og rådgivning som kan føre til medvirkning til falsk forklaring, er snever.

Man kan tenke seg at klienten stiller en rekke spørsmål om faktum og bevisene i saken, samt ber om forklaring på straffebestemmelsene han er tiltalt for å ha overtrådt. En slik forklaring innebærer kanskje en utredelse av de forskjellige nyansene av, for eksempel, skyld eller forsøksbegrepet. Dette kan muliggjøre at klienten får tilpasset og justert forklaringen basert på svarene han blir gitt av forsvarer, og på den måten får konstruert en falsk forklaring som er tilpasset bevisene og jussen i saken. I dette tilfellet risikerer forsvarer å bevege seg over grensen til å tilskynde eller medvirke til en falsk forklaring.

Det kan nok være at forsvarer ikke bør ha en slik dialog med klienten at han gis mulighet til å tilpasse sin forklaring etter den juridiske rådgivningen. På den annen side er forsvarer klientens rådgiver og det er hans oppgave å hjelpe han. Ved at forsvarer ikke vil svare når klienten ber om råd, fyller han kanskje ikke sin forsvarergjerning. Dette illustrerer at grensene er hårfine og det er nok ikke alltid til å unngå å havne i etiske gråsoner, og muligens også bli kritisert for det.

Dersom forsvarer fullfører oppdraget, blir derfor konsekvensen at han må forsøke å oppnå en frifinnelse, eller i alle fall en mildest mulig straff for en han **vet** er skyldig. Spørsmålet er om det er adgang til å prosedere mot bedre viten eller om dette er etisk uforsvarlig?

RGA punkt 4.2, 3. ledd, fastslår at en advokat ikke bevisst skal gi ”uriktige” eller villedende ”opplysninger” til retten. Dersom forsvarer i retten ytrer at ”min klient er uskyldig” når han vet at klienten er skyldig, vil dette være en ”uriktig” ytring som han gir retten bevisst. Spørsmålet er om en slik ytring kan anses for å være en ”opplysning”?

Etter et søk i ordbok³¹, gis det anvisning på at ”opplysning” kan forstås som informasjon eller forklaring. Ved å si at ens klient er uskyldig, meddeler man retten en form for informasjon angående klientens sak. Som talsmann for klienten er det nettopp dette forsvarer skal gjøre: informere retten om saken sett fra klientens ståsted. Dermed kan det synes som at det å ytre at ens klient er uskyldig er en opplysning. RGA stenger derfor for muligheten til å prosedere mot bedre viten.

Av RFF punkt 4.3 følger at forsvarerens redegjørelse for ”rettsspørsmål” skal være redelig. Tolkes denne antitetisk, gis man en retningslinje som fastslår at alle andre spørsmål enn ”rettsspørsmål” ikke krever en redelig redegjørelse. Er en ytring om at ens klient er uskyldig når forsvarer vet at dette ikke stemmer, et rettsspørsmål?

Ordlyden ”rettsspørsmål” kan tolkes på to måter. Det kan tolkes som et spørsmål som tas opp under rettergangen, og det kan forstås som spørsmål knyttet til hva som er gjeldende rett. Jeg har ikke lyktes i å finne avgjørelser fra Disiplinærnemnden som kan presisere innholdet av ordlyden ”rettsspørsmål”.

Det kan virke noe kunstig å kalle spørsmål som dukker opp under rettergangen som ”rettsspørsmål”. Spørsmål om hvorvidt siktede har hatt kontakt med en medsiktet er et faktisk spørsmål, og det er vanskelig å se at dette kan karakteriseres som et rettsspørsmål. I tillegg

---

³¹ <http://ordnett.no/search?search=opplysning&lang=no>

bruker retningslinjen ordet ”redegjørelse”, og det er vel en vanligere språkbruk i rettskildelæren i forbindelse med å beskrive en gjeldende rettstilstand, som for eksempel å redegjøre for medvirkningslæren. Det legges dermed til grunn at en ytring om at ens klient er uskyldig når forsvarer vet at klienten er skyldig, ikke er et rettsspørsmål. RFF gir dermed ingen anvisning på om det er etisk tillatelig å prosedere mot bedre viten eller ikke.

Ifølge Langbach³² er det delte meninger om hvorvidt man kan prosedere mot bedre viten, og han angir at den enkelte forsvarer selv må treffe sitt valg dersom situasjonen oppstår. Dette ble likevel skrevet før RGA og RFF var utformet og kan dermed tillegges liten vekt. Berit Reiss-Andersen gir uttrykk for at man som forsvarer ikke kan prosedere mot bedre vitende³³, og det samme mener Knut Blom³⁴ og Harald Stabell³⁵. Det synes derfor som at praksis, i alle fall i nyere tid, ikke anser det som etisk forsvarlig å prosedere mot bedre viten.

Av reelle hensyn kan nevnes at det er viktig at samfunnet har tillit til rettssystemet. Dersom det var alminnelig akseptert at forsvarer kunne prosedere mot bedre viten, kunne han miste både tillit og troverdighet. I tillegg ville det kunne føre til en negativ holdning til forsvarer, fra aktoratets og dommerens side. Dersom man ikke kan vite om det forsvarer legger frem er uriktig eller villedende, vil man neppe bli tatt på alvor og antagelig bare bli møtt med skepsis. Det virker lite sannsynlig at man har ønsket en slik rettstilstand.

Med bakgrunn i det forannevnte, konkluderes det med at det aldri er adgang til å prosedere mot bedre viten, da dette vil være uetisk. Det er essensielt med visse grenser for hvor langt forsvarer kan gå når det gjelder ivaretagelse av klientens interesser i dette henseende.

---

³² Langbach (1996) s. 37

³³ <http://www.advokatbladet.no/Meninger/Ledere-og-kommentarer-2009/Kommentar-Riess-Andersen-2009-10/>

³⁴ ”Aktors og forsvarers stilling og oppgaver” s. 9

³⁵ <http://www.politiforum.no/id/1955>

Betyr dette at klienten står uten forsvar idet han har tilstått for forsvarer?

Selv om forsvarer vet at klienten er skyldig, er han fortsatt forpliktet til å ivareta klientens tarv. Her er det viktig for en forsvarer å minne seg på at hans oppgave først og fremst er å ivareta rettssikkerheten til sin klient. I stedet for å gå god for sin klients uskyld, er det kanskje en løsning å påpeke eventuelle feil eller svakheter og mangler i politiets bevisoppgave, og ut i fra det prosedere på at beviskravet ikke er oppfylt. Det er jo nettopp hans rolle å være opponent til politi og påtalemyndighet, ikke å ta stilling til skyldspørsmålet.

Det er nok sannsynlig at arten av saken påvirker hvor langt forsvarere er villig til å gå når det gjelder en tilståelse. Dersom en kunstner blir tiltalt for å ha unndratt 1 million kroner fra beskatning og tilstår dette for forsvarer uten ønske om å tilstå i retten, kan det være at de etiske betenkelighetene med å fullføre oppdraget, og kanskje påstå klienten frikjent, ikke er fullt så store hos forsvareren. Det er ikke et individuelt offer i saken, slik det for eksempel vil være i mordsaker. Staten er selvsagt skadelidende i dette henseende, men det er ikke gjort skade mot person eller legeme, og vil av noen ikke oppleves som en svært alvorlig forbrytelse.

I den andre enden av skalaen har vi voldtektsmannen som tilstår for forsvarer at han er skyldig i femten voldtekter av alle de fornærmede i saken. Bevisene i saken er samtidig få og svake. I en slik situasjon vil nok de fleste forsvarere ha etiske betenkeligheter med å forsøke å oppnå en frifinnelse ved å påstå at klienten er uskyldig.

Man kommer neppe bort i fra at forsvarer her kan bidra til å få en voldtektsmann frikjent, ved å fylle sin rolle som forsvarer. Langbach³⁶ uttaler i forbindelse med den vanskelige balansegangen mellom det profesjonelle engasjement og det virkelige liv dette:

---

³⁶ Langbach, Tor (1996), s. 34-35

”Når man oppnår frifinnelse i retten vil man føle seg dyktig, den faglige selvtilliten og renomméet vokser et par hakk. Ikke minst gjelder dette om man har fått frifunnet en voldtaktsmann, eller til og med en drapstiltalt. Denne gode følelsen skal man ta vare på, man får som forsvarer sin solide porsjon av nederlag. Men hvis man virkelig begynner å tro på alvor at man derved berger en rekke uskyldige mennesker fra urettmessig forfølgning, er man i ferd med å miste realitetssansen. I virkelighetens verden har man som oftest ved bruk av sine profesjonelle evner mot betaling hindret at en skyldig ble dømt. Det er egentlig ikke noe å være så fryktelig stolt over. Men man skal likevel glede seg over at man har fylt sin profesjonelle rolle godt”.

Oppsummeringsvis kan det dermed legges til grunn at dersom det er for sent å fratre oppdraget, vil forsvarer måtte gjøre det beste ut av situasjonen. Han må holde fast ved at han opptrer i et samfunn der bevisene er avgjørende for hvorvidt man kan blir dømt eller ikke. Han må ikke prosedere mot bedre viten.

4.2.2 Klienten tilstår utad uten at forsvarer tror på tilståelsen

Som det fremkommer av forrige punkt må forsvarer utad lojalt tilkjenne de samme standpunkter til faktum som siktede, når siktede nekter straffeskyld overfor politi og påtalemyndighet. Men av RFF punkt 2.3, siste setning, følger at ”[e]n skylderkjennelse er ikke nødvendigvis bindende for forsvareren”. Der siktede nekter straffeskyld er altså forsvareren bundet av dette, men derimot ikke ved en tilståelse fra klienten.

Ordlyden ”ikke nødvendigvis” angir at det ikke er slik at forsvarere i alle tilfeller er ubundet av skylderkjennelsen. Det kan ikke være slik at dersom alle bevis taler helt klart for at tiltalte er skyldig, så kan forsvarer utfordre tilståelsen fra klienten. Ordlyden gir anvisning på at det i visse tilfeller kan være slik at forsvarer ikke er bundet av en skylderkjennelse.

Denne retningslinjen er nok utformet nettopp med tanke på den situasjonen at forsvarer av ulike årsaker ikke tror på klientens tilståelse, for eksempel fordi han mistenker at klienten

er truet til tilståelse av en tredjemann. Det er forsvarerens oppgave å påse at ingen uskyldige blir dømt, og at alle bevisene som kan tale i klientens favør kommer frem. Dette er også i samfunnets interesse for å oppnå flest mulig riktige domsavsigelser. Spørsmålet er om forsvarer kan utfordre tilståelsen, og derfor gå i mot klienten?

Ifølge Elden er en tilståelse fra klienten et *godt* bevis, men på ingen måte et *avgjørende* bevis. En tilståelse trenger ikke være sann. Det er derfor forsvarers oppgave å også utfordre en tilståelse³⁷.

Et eksempel på at forsvarer gikk i mot sin klient og ikke godtok hans tilståelse, er Hollekim-saken fra 1965. Forsvarer Alf Nordhus godtok ikke klientens tilståelse, da han ikke fikk bevisene til å stemme overens med tilståelsen, og Nordhus prosederte på dette i retten. Klienten ble frifunnet³⁸.

Nordhus hadde forklart i retten at hans klient aldri hadde vært bekymret for sin egen skjebne, men kun for sin tidligere kone og deres barn og at det lå i hans natur å påta seg all skyld. Han forklarte også at klienten var sterkt religiøs og hadde påtatt seg en slags ”Jesus-rolle”, og at tilståelsen måtte ses i sammenheng med dette. I denne saken ble altså klienten frifunnet på grunn av Nordhus’ utfordring av tilståelsen. Samfunnets interesse i at ingen uskyldige blir dømt ble dermed ivaretatt ved at Nordhus hele tiden hadde klientens interesser i fokus, selv om dette innebar å gå i mot hans uttalte ønsker.

Det kan være mange grunner til at en klient tilstår til tross for at han er uskyldig. Kanskje har han blitt truet av utenforstående til å tilstå, han er psykisk utslitt og nedbrutt og klarer ikke motstå press fra politiet, eller han kan være utilregnelig på en slik måte at han ikke har et realistisk syn på verden, og derfor tilstår noe han ikke har begått. Forsvarer må imidlertid ikke gå for langt i å utfordre en tilståelse heller, så fremt ikke bevisene *klart* taler i mot. Ellers kan han risikere å bidra til at klienten konstruerer en forklaring basert på forsvarers oppfattelse av hendelsesforløpet, til tross for at han er skyldig. Dette kan resultere i bistand

---

³⁷ jf. mitt intervju med John Christian Elden

³⁸ <http://www.jusleksikon.no/wiki/Hollekim-saken>

til uriktig forklaring, jf. ovenfor. Forsvarer må også her trå varsomt for å ikke begå etiske eller rettslige overtramp.

Det må derfor være adgang for en forsvarer til å nedlegge påstand imot klienten når han erklærer seg skyldig, så lenge dette ivaretar dennes interesser. Det er ikke i klientens interesse å bli dømt til en straff dersom han er uskyldig. Samfunnets interesse i at ingen uskyldige blir dømt trumfer dermed klientens tilståelse.

4.3 Uenighet om hva som er i klientens interesse

Forsvarers hovedoppgave er som nevnt å legge opp et forsvar som best mulig fremmer klientens interesser. I praksis oppstår av og til tilfeller der det foreligger uenighet mellom forsvarer og klient om hva som vil være i klientens interesse. Denne uenigheten kan foreligge på to nivåer. Det kan være uenighet om målet som skal oppnås, og det kan være uenighet om midlene som skal anvendes for å nå målet.

Målet med rettergangen, sett fra klientens ståsted, vil i de fleste tilfeller være å bli frifunnet, eller i alle fall oppnå mildest mulig straff. Et middel for å nå målet kan være inkriminering av medtiltalte, eller påberope en straffrihetsgrunn.

Det oppstår dermed et spørsmål om å definere klientens interesser: Er det klienten selv, eller forsvarer som til syvende og sist skal avgjøre hva som er i klientens interesse?

Forsvarer er klientens rådgiver og talsmann, jf. RGA 1.2, 4. ledd. Isolert sett skulle dette tilsi at forsvarer må følge klientens ønsker. Dette punktet må imidlertid ses i sammenheng med prinsippet om uavhengighet, jf. RGA punkt 2.1.1. Uavhengighet i forhold til klienten er essensielt for at advokaten skal kunne fylle sin rolle, og for å opptre med den nødvendige autoritet. Som nevnt i oppgavens punkt 1.2.2, er det forsvarer som innehar den nødvendige faglige kompetansen. Forsvarer kan ikke være helt bundet av klientens ønsker og direktiver. Dette tilsier at det i noen tilfeller er rom for forsvareren til å definere hva som vil være i klientens interesse, også der klienten er uenig. Forsvarer skal selvsagt være imøtekom-

mende overfor klientens ønsker, men han må ikke overlate det profesjonelle ansvaret til klienten, ved å ukritisk legge klientens ønsker til grunn.

Et interessant tilfelle fra praksis er Orderud-saken, der blant annet et ektepar ble tiltalt for et trippeldrap. Ektemannens forsvarere ønsket å legge opp en forsvarsstrategi som medførte at kona ble stilt i et negativt og dårlig lys. Dette var et middel for å oppnå frifinnelse eller en mildest mulig straff. Mannen ønsket ikke denne forsvarsstrategien av hensyn til sin kone, og han ba forsvarerne om å garantere at de ikke ville følge den. Denne garantien fikk han ikke. Forsvarerne satte her klientens interesse i å bli frikjent eller dømt til en mildest mulig straff foran klientens ønske om å ta hensyn til hans kone, noe som for ham kunne medføre 21 års fengsel.

Men var dette å gå for langt? Dersom en klient ønsker å ivareta og beskytte sin ektefelle og setter det som sin høyeste prioritet, er det da etisk forsvarlig at forsvarer setter dette til side fordi han mener det ikke vil være i klientens interesse?

Tor Erling Staff uttalte i forbindelse med dette at mannens forsvarere hadde umyndiggjort sin egen klient ved å ta all makten og sjelen hans³⁹. Dette kan det være lett å være enig i dersom man ser det i et familierelasjonsperspektiv. Å ville beskytte sine nærmeste er et beskyttelsesverdig hensyn.

Det er likevel slik at dersom mannens ønsker hadde blitt lagt til grunn, hadde dette vært til skade for hans egen sak. Der klientens vilje er til skade for ham selv, er det forsvarers oppgave å unngå at det skjer. I tillegg er det som nevnt også i samfunnets interesse at uskyldige ikke blir dømt. Denne interessen må veie tyngre enn siktedes ønske om å beskytte sin familie. Det var derfor etisk forsvarlig at forsvarerne definerte klientens interesse, og dermed tilsidesette hans ønske om å beskytte kona.

---

³⁹ <http://www.nrk.no/nyheter/1.522620>

Det må antageligvis tas hensyn til årsaken til at forsvarerne går i mot sin klient, når det gjelder hvem som skal definere klientens interesser. Dersom motivet for å inkriminere medtiltalte utelukkende er å fordele den samlede skylden, vil det nok føre for langt i forsvaret å ikke følge klientens ønsker. Er derimot motivet å unngå at klienten blir dømt på uriktig faktisk grunnlag, fyller forsvareren bare sin rolle ved å gå imot klientens vilje. Han vil derfor være berettiget til å definere interessene, også der disse strider imot klientens egen mening.

I tillegg kan det være at adgangen til å sette klientens ønsker til side, avhenger av om det er målet eller midlene det er uenighet om. Når det gjelder målet bør det kanskje være snevrere adgang til å gå i mot klienten. Dette handler ikke om å foreta juridisk-taktiske valg, men hva klienten vil oppnå.

Når det gjelder hvilke midler som skal anvendes for å nå målet, bør det muligens være større adgang for forsvarer til å styre prosessen. Han er den som har den faglige kunnskapen og, og derfor den som er best rustet til å vurdere midlene som bør anvendes for å målet.

En ny problemstilling oppstår i forlengelsen av dette. Hva om klienten truer med å bytte ham ut dersom forsvarer ikke opptrer slik klienten vil, selv om forsvarer vet det ikke vil være i klientens interesse å følge hans vilje?

RGA punkt 2.1.1, 3. setning, bestemmer at "[a]dvokaten må unngå at hans uavhengighet svekkes og han må ikke gå på akkord med sin profesjonelle standard for å tekkes sin klient (...)"

At forsvarer ikke må "gå på akkord med" sin profesjonelle standard, innebærer at han ikke må tøye kravene til den faglige og profesjonelle opptreden for å behage klienten. Det vil derfor være uetisk av forsvareren å tilsidesette en strategi som klart vil tjene klientens sak og interesser, dersom motivet er å blidgjøre klienten og unngå at han blir erstattet med en annen.

På den annen side kan man vel se det slik at klienten er forsvarerens ”oppdragsgiver”. Har forsvarer overbragt sin faglige vurdering og oppfatning av hva som vil tjene hans sak, bør kanskje klienten være den som til syvende og sist skal få definere hva som vil være i hans interesse. Dersom klienten nekter å etterkomme forsvarers råd og vurderinger, kan han vel ikke tvinges til det. Men da har forsvarer har fylt sin rolle.

Vurderingen er vanskelig, men vil forsvareren unngå å føle at han beveger seg i en etisk gråsone, er kanskje det beste å la klienten bytte ham ut. Da har han i alle fall fastholdt sin profesjonelle standard, ved å ikke etterkomme klientens ønske om å foreta valg eller prosedyre som ikke vil være i hans interesse. Forsvarer kan da også stå for at ”hans råd og handlinger ikke påvirkes av uvedkommende hensyn”, jf RGA punkt 2.1.1, 1. setning, hvor det uvedkommende hensyn vil være faren for å miste oppdraget. Han har opptrådt som en uavhengig fagperson.

4.4 Grensen mellom tekking av klienten og alminnelig bistand

Som nevnt rett ovenfor følger det av RGA punkt 2.1.1, siste setning, at forsvareren ikke må gå på akkord med sin profesjonelle standard for å ”tekkes sin klient (...)”.

Et søk på www.ordnett.no på ordet ”tekkes” antyder at det kan bety å smiske for eller å gjøre noen til lags, i dette tilfelle klienten. Det er ikke nødvendigvis uetisk å ”smiske med” klienten, dersom dette betyr at forsvarer roser klientens valg av kjøretøy eller bosted eller han opptrer ”kameratslig”. Det kan derimot oppstå betenkelige situasjoner der klienten ber forsvarer om å utføre diverse oppgaver eller der forsvarer gjør dette av eget initiativ. Han må på dette området trå varsomt for å ikke begå etiske overtramp, eller i verste tilfelle lovbrudd. Spørsmålet er hvor grensen går mellom den alminnelig bistand og den rene tekking av klienten.

Av RFF punkt 2.5, 3. ledd, følger at forsvarer ”også [skal] gi siktede *annen hjelp* (min kursivering) og støtte som er nødvendig, rimelig og naturlig i forbindelse med saken”.

Når man skal forstå innholdet i ”annen hjelp” må man se hen til de tidligere leddene i retningslinjen. RFF punkt 2.5, 1. ledd angir at forsvarer skal påse at siktede ved pågrepelse omgående blir informert om grunnen til pågripelsen, og om innholdet i siktelsen mot han, og om nødvendig bistås av en tolk. Av 2. ledd følger at forsvareren skal ha personlig kontakt med klienter som er i varetektsfengsel i den grad klientens interesser tilsier det, og spesielt når fengsling er ekstra tyngende som følge av restriksjoner, sosiale og medisinske forhold, alder, medieomtale og lignende, og videre at forsvareren skal kontrollere siktedes forhold under frihetsberøvelse.

Dette gir en indikasjon på hva slags type ”annen” hjelp forsvarer kan gi siktede. Med betegnelsen ”annen”, sammenlignet med de øvrige leddene, siktes til hjelp utover det rent juridiske og utover det å sørge for at klientens rettigheter blir tilstrekkelig tilgodesett av politi og påtalemyndighetene.

Hva slags annen hjelp som kan være ”nødvendig, rimelig og naturlig” er meget skjønnsmessig, og jeg har ikke lyktes i å finne disiplinæravgjørelser som kan belyse hva som ligger i disse begrepene. Man får derimot en pekepinn ved at hjelpen må være ”i forbindelse med saken”. Hvis klienten ber forsvareren levere inn hans tippekupong kan ikke dette sies å være ”i forbindelse saken”. Det betyr ikke at det er uetisk av ham å gjøre klienten denne tjenesten, men det er heller ikke innenfor forsvarers hjelpepliktsområde.

Derimot må det sies å være både nødvendig og naturlig at forsvarer underretter klientens familie om pågripelsen, og kanskje også hjelper til med praktiske gjøremål som å stoppe et inkassokrav mens klienten er pågrepet.

Et annet eksempel som det kan være vanskeligere å gi et klart svar på, er et tilfelle der klienten er begjært varetekstfengslet for oppbevaring av et større kvantum narkotika, jf. strprl. § 162, 3. ledd. Klienten ber forsvarer om å ringe hans bror og anmode han om å hente en pakke fra under sengen hans. Klienten sier at pakken inneholder viktige astmamedisiner til hans datter. I utgangspunktet er det ikke noe i veien for at forsvarer gjør klienten denne tjenesten for å sørge for at datteren får sine medisiner, og dette kan slik sett anses som alminnelig bistand. Det bør likevel utvises varsomhet begrunnet i siktelsen mot klienten. Det

kan være en mulighet for at pakken inneholder narkotika som klienten prøver å skjule for politiet. Dersom forsvarer bidrar til at pakken blir hentet av klientens bror, kan han ha bidratt til å unndra bevis fra politiet. Den tryggeste løsning i et slikt tilfelle vil vel være å underrette politiet om klientens ønske, dog med klientens samtykke. Ifølge Hall er også dette normal prosedyre⁴⁰. Oppnår ikke forsvarer samtykke, gir det i seg selv en indikasjon på at klienten ikke snakker helt sant, men får han derimot klientens tillatelse til å underrette politiet og sistnevnte godkjenner ønsket, kan pakken hentes og tjenesten anses som alminnelig bistand.

Videre kan det forekomme at en varetekstfengslet klient ber forsvarer om å ha med seg sigaretter og snus på deres kommende møte, samt en varm genser da klienten fryser. På dette området viser det seg at det er noe ulik praksis blant forsvarere⁴¹. Å ha med seg noen sigaretter eller en snusboks er antagelig innenfor det tillatelige, men mer tvilsomt er det om forsvarer har med seg fem kartonger eller stokker av røyk og snus. Det er en rimelig mulighet for at dette kan anses som forsøk på å tekkes klienten da det ikke kan anses for å være forsvarers arbeidsoppgave. Å ha med en genser fordi klienten fryser stiller seg muligens annerledes da dette vanskelig kan karakteriseres som ”smisk” eller tekking, men heller som en rimelig tjeneste.

Disse eksemplene illustrerer at forsvarer må være seg bevisst grensen mellom tekking av klienten og ordinær bistand i forbindelse med saken. Går man for langt i å yte klienten pleie eller tjenester eller man er uaktsom i den retning, vil det ikke bare være uetisk, men han setter også sin uavhengighet til side. Dette kan skade klientens interesser ved at forsvarer mister tillit.

---

⁴⁰ Juss og etikk (2005) s. 169

⁴¹ <http://www.advokatbladet.no/Nyheter1/A-Arkiv-stoff-hele-2010/0Arkiv-nr-8-2010/>, under ”Rykter og lite konkret”

4.5 Aktivt forsvar – hvor går grensen?

Begrepet ”aktivt forsvar” ble innført av en av Norges mest kjente forsvarere, Alf Nordhus på slutten av 1960-tallet⁴². Det er blitt en populær betegnelse på en bestemt utøvelse av forsvarergjerningen. Det er vanskelig å gi en kort og presis definisjon av uttrykket, men det innebærer at forsvaret skal være mer kritisk, mer på leting etter annet materiale og bevis enn det påtalemyndigheten bringer frem, og at man i mindre grad skal være tilbøyelig til å akseptere sakkyndigerklæringer og andre autoriteter, og kanskje til og med bruke private etterforskere. Dette skal gjøres uten å være engstelig for å støte sakkyndige eller autoriteter eller opinionen⁴³.

Ifølge Andorsen skal etterforskningen riktignok være objektiv, jf. strprl § 226, 3. ledd, men det er § 226, 1. ledd, som i realiteten styrer den – å klargjøre skyldspørsmålet, det vil si skaffe bevis som taler imot mistenkte. Videre uttaler han at ”[d]et er naivt å tro at politiet legger seg særlig i selene for å skaffe til veie bevis for mistenktes uskyld, hvis ikke helt særegne omstendigheter ved saken tilsier det⁴⁴.”

Spørsmålet er imidlertid hvor langt den aktive forsvarer kan gå for å ivareta klientens interesser.

Ett utgangspunkt er helt klart: forsvarer kan ikke gå så langt at aktiviteten kan oppfattes som en motarbeiding av etterforskningen. Forsvarer må ikke vanskeliggjøre etterforskningen, men kun fokusere på aktivt forsvar som vil tjene klientens sak.

I Rt. 2007 side 439 ble en offentlig oppnevnt forsvarer dømt etter strl, § 132a, 4. ledd, 2. straffealternativ, for medvirkning til motarbeiding av rettsvesenet. Forsvareren hadde enga-

---

⁴² http://no.wikipedia.org/wiki/Aktivt_forsvar

⁴³ s. 23 i ”Ridder for rettferdighet eller leiesoldat for kjeltringer?” i ”Forsvareren Alf Nordhus 70 år – et debattskrift”

⁴⁴ Andorsen (2000), s. 38

sjert en mann til å oppfordre et innstevnet vitne til ikke å møte opp i retten. Mannen var et viktig vitne innstevnet av påtalemyndigheten. Han var under kommunikasjonskontroll i forbindelse med at han var mistenkt i en større narkotikasak, og slik fikk påtalemyndigheten kjennskap til oppfordringen fra forsvareren. Oppfordringen ble ansett for å være rettsstridig atferd. Førstvoterende understreket at når en forsvarer selv medvirker til utilbørlig påvirkning av et vitne, er det både svært skadelig for rettsvesenet og for allmennhetens tillit til at straffesaker gjennomføres på en betryggende måte.

Selv om forsvareren forsøkte å oppnå det som best ville tjene hans klients sak, er det helt klart at han gikk for langt, og krysset både etiske og rettslige grenser for hva som kan tillates av aktivt forsvar.

Etter strprl. § 225 er utgangspunktet i norsk rett at etterforsking *iverksettes* og *utføres* av politiet. Det betyr at det er politiet som kan sette en etterforsking i gang, og det er også de som utfører selve jobben med å avhøre vitner, fremskaffe dokumenter og andre bevis.

Av og til kan det likevel være at forsvarer har behov for å granske etterforskningen nøyere og mer kritisk, og ser det nødvendig å avhøre et vitne som politiet ikke har avhørt, eller å innhente ytterligere dokumenter som vil tale klientens sak. Spørsmålet er derfor om forsvarer i disse tilfellene har adgang til å opptre som en slags privat etterforsker.

Av RFF punkt 3.3 følger:

”Dersom det er i klientens interesse, skal forsvareren selv begjære etterforskingsskritt, herunder nye vitneavhør og sakkyndige undersøkelser”.

Hovedregelen synes dermed klar – forsvarer kan anmode politiet om å utføre nye vitneavhør og sakkyndige undersøkelser, jf. ordlyden i retningslinjen – ”*begjære*”. Dette er i tråd med utgangspunktet i strprl. § 225, jf. ovenfor.

Det følger likevel av RFF punkt 3.3, annet ledd, at det i ”*særlige tilfeller*” er adgang for forsvareren å ”*selv foreta undersøkelser*” som kan tale til fordel for klienten. At han ”*selv*” kan foreta undersøkelser tolkes dithen at forsvarer i noen tilfeller på egenhånd kan foreta

undersøkelser av etterforskningsmessig art, uten å begjære dette utført av politiet. Ordlyden i 2. ledd, jf. ”foreta undersøkelser”, skiller seg likevel fra 1. ledd som lyder ”etterforskingsskritt, herunder nye vitneavhør og sakkyndige undersøkelser”. Det kan tyde på at det forsvarer har adgang til er å, for eksempel, innhente ytterligere dokumenter og supplerende eller alternative opplysninger fra mulige vitner som politiet ikke har avhørt. Han skal med andre ord ikke opptre på en måte som gir vitnet grunn til å tro at han blir avhørt; det er politiets oppgave. Dersom forsvarer mener vitnet har noe å tilføre hans klients sak, kan han derfor anmode politiet om å foreta et avhør.

Ifølge Arne Gunnar Aas er ikke forsvarer forpliktet til å på forhånd melde fra til påtalemyndigheten om sine undersøkelser. Han kan derfor anmode politiet om å foreta et avhør av et vitne han mener er av betydning, men forsvarer kan også velge å føre vitnet opp på sin bevisoppgave uten å informere påtalemyndigheten om hva vitnet skal forklare seg om⁴⁵. Forutsetningen for valget bør være hva hans klient er best tjent med. Det må nok likevel være slik at dersom et vitneavhør kan føre til at tiltalebeslutningen trekkes tilbake, må forsvarer ha en plikt til å anmode politiet om å foreta et formelt avhør; som Aas påpeker kan ikke forsvarers behov for en ”spektakulær frifinnelse”⁴⁶ spille inn. Det vil være et utenforliggende hensyn og på ingen måte en ivaretagelse av klientens interesser.

En skranke i denne retning er naturligvis at de aktuelle etterforskingsskrittene kun kan utføres dersom det er ”i klientens interesse”, jf. RFF punkt 3.3, og det gjelder enten forsvareren ber politiet om å utføre dem, eller han opptre på egenhånd. Begrunnelsen og formålet med aktiviteten må være at forsvarer mener det er mulig å oppnå noe til fordel for klienten på en eller annen måte. Som påpekt av Johs. Andenæs må ikke det aktive forsvaret være ”*et spill for galleriet for å vise sitt mot og sin uavhengighet*”⁴⁷.

---

⁴⁵ Aas, Arne Gunnar (2002), s. 29

⁴⁶ Aas, Arne Gunnar (2002), s. 29

⁴⁷ s. 23-24 i ”*Ridder for rettferdighet eller leiesoldat for kjeltringer?*” i ”Forsvareren Alf Nordhus 70 år – et debattskrift”

Dernest blir spørsmålet hva som ligger i ”*særlige tilfeller*”, jf. RFF punkt 3.3, 2. ledd. Ordlyden tilsier at det kreves noe ekstra eller spesielt sammenlignet med normalsituasjonen, der politiet foretar avhør og undersøkelser. Jeg har ikke lykket med å finne rettskilder som gir antydning om hva som kreves for å kalle situasjonen ”særlig”, men man kan tenke seg at forsvarer anser det nødvendig å oppsøke et vitne og be denne om å melde fra til politiet om forhold som kan føre til frifinnelse. Dette vil gjelde spesielt der politiet ikke finner grunn til å avhøre vitnet på eget initiativ. Det kan også hende at forsvarer mener saken ikke er tilstrekkelig opplyst og derfor finner det nødvendig å utføre visse undersøkelser selv, for å forsikre seg om at alle fakta kommer frem i retten.

RFF punkt 3.5, 1. ledd, gir da også forsvarer adgang til å henvende seg til enhver som kan bidra til sakens opplysning, uavhengig av om vedkommende er avhørt av politiet eller oppført som påtalemyndighetens vitne. Dette er en god regel. Det er tenkelig at en påtalemyndighet som er overbevist om tiltaltes skyld ubevisst overser et vitne eller et forhold som er i tiltaltes favør. Det kan også være at de ikke har hatt kapasitet til å undersøke alle relevante forhold. Dette avhjelpes ved at forsvarer har adgang til å henvende seg til alle som kan bidra til sakens oppklaring, og det fungerer som en slags sikkerhet for at dommen blir riktigst mulig.

Det er likevel noen betenkeligheter som kan knyttes til forsvarers adgang til å opptre som privatetterforsker, og som gjør at det må settes grenser for hvor langt en forsvarer kan drive privat etterforskning.

Av RFF punkt 3.5, 2. ledd, følger at ved kontakt med vitner skal forsvareren opptre ”*hensynsfullt og unngå utilbørlig påvirkning*”. Jeg har heller ikke her lykket i å finne kilder som kan utdype hva som ligger i dette, men det må være klart at forsvareren ikke må prøve å påvirke vitnet til å oppgi falsk forklaring, eller til å ikke forklare seg om forhold til politiet som kan være til skade for klienten. Det kan nok være fristende å prøve få vitnet til å forklare seg på en måte som best ivaretar klientens sak, men grensen kan her lett krysses til det uetiske, og det er viktig å være varsom på det. Engasjement for klienten må på ingen måte gå over i identifikasjon med tiltalte, eller over i vurderinger preget av irrasjonelle eller

utenforliggende hensyn. Det er ikke umenneskelig eller uetisk å bli engasjert, men forsvarer må hele tiden balansere sitt engasjement mot sin rolle som uavhengig part, for å best mulig tale klientens sak. I tillegg vil en uformell kontakt med vitner fra forsvarers side kunne bli stilt i et negativt lys fra påtalemyndighetens side, ved at man mistenkes for utilbørlig påvirkning. Dette vil kunne skade klientens sak, og forsvarer må derfor inkludere dette momentet i sin avveining når han skal velge fremgangsmåte overfor vitnet.

4.6 Forsvarers uttalelser til media

4.6.1 Innledning

Når det gjelder advokaters uttalelser til media, skriver Wilhelmsen og Woxholt ”*at det rent objektivt forholder seg slik at de fleste klienter og saker ikke er tjent med at advokatene uttaler seg til media. Både ut i fra et etisk ståsted og et rent strategisk ståsted vil det oftest være riktig å ikke uttale seg*”⁴⁸.

Kriminalstoff har stor offentlig interesse og utgjør en sentral del av nyhetene. Ifølge Wilhelmsen og Woxholt⁴⁹ har det de siste 30 årene vært en markant økning av mediene dekning av advokaters virke, og dette har ført til at mediene går mye lenger enn tidligere når de dekker straffesaker. De refererer ikke bare hva som faktisk finner sted, men de intervjuer vitner for å avdekke hva de kommer til å si i en kommende rettsak, vurderer vitneutsagn som har kommet frem i retten, vurderinger av selve skyldspørsmålet, osv.

Aas⁵⁰ mener at det også er en utvikling i retning av økende bruk av media fra påtalemyndighetenes og forsvarernes side, både under etterforskningsstadiet og hovedforhandlingene.

---

⁴⁸ Wilhelmsen (2003) s. 84

⁴⁹ Wilhelmsen (2003) s. 81

⁵⁰ Aas, Arne Gunnar (2002) s. 35

Det er klart at en slik utvikling må forsøkes å kontrolleres til en viss grad, da det ikke uteslukkende er positivt at pressen brukes som arena for å påvirke offentligheten, eller for å fritt uttale seg om saken. En forhåndsprosedyre, eller i alle fall noe som kan oppfattes som en forhåndsprosedyre utenfor retten, er ikke med på å ivareta klientens interesser. Dette har skapt en debatt om hvordan blant annet forsvareres bruk av media bør være – et etisk spørsmål som også er problemstillingen i dette punktet.

4.6.2 Betydningen av at klientens samtykke er gitt

Som nevnt innledningsvis i punkt 1.2.4 i oppgaven er hovedregelen at forsvarer har taushetsplikt i forhold til sin klient, jf. strl. § 144 og RGA punkt 2.3.2. Forsvarer kan derfor bli holdt strafferettslig ansvarlig dersom han bryter denne ved å uttale seg om saken, og dermed røpe taushetsbelagte opplysninger som hans klient har gitt han. RFF har et eget punkt om forholdet til media. At RFF har et eget punkt virker naturlig med tanke på den utviklingen som er omtalt ovenfor, for å motvirke prosedyre utenfor rettssalen. RGA har en parallell regel i punkt 2.4.2.

RFF punkt 5.1 lyder som følger:

”Klientens samtykke bør i alminnelighet innhentes før forsvareren uttaler seg om saken, hvis ikke hensynet til klienten nødvendiggjør at forsvareren uttaler seg uten forhåndsgodkjenning. Forsvareren skal respektere et ønske fra klienten om ikke å bidra til mediaomtale”.

Utgangspunktet er derfor at klienten må gi sitt samtykke før forsvarer kan uttale seg om saken, ellers foreligger et etisk overtramp.

At samtykke *”i alminnelighet”* bør innhentes, gir likevel anvisning på en begrensning. Det tyder på at det finnes unntak der det ikke kreves samtykke.

Jeg har ikke lyktes i å finne kilder som kan begrunne dette valget av ordlyd, og hvorfor det ikke er en *”skal”*-retningslinje fremfor en *”bør”*-retningslinje. RFF punkt 5.1 inneholder jo

et unntak etter første komma som skal fange opp de tilfeller der klientens interesser tilsier uttalelser *uten* samtykke. Det virker derfor som et uheldig utformet punkt. Det er mulig det siktes til tilfeller hvor siktede er bevisstløs eller ute av stand til å gi samtykke. Disse situasjonene ville vel likevel bli fanget opp av unntaket etter første komma.

Forsvarer kan altså uttale seg uten forhåndsgodkjenning, dersom ”*hensynet til klienten nødvendigjør*” det. Hvilke hensyn som kan være aktuelle vil variere. Man kan tenke seg at forsvarer ser det slik at påtalemyndigheten gjennom sine uttalelser til media har skapt et skjevt bilde av saken. Under en pressekonferanse vil han derfor kunne føle at det vil være i hans klients interesse å rette opp i skjevheten eller korrigere informasjonen. I slike tilfeller vil det kanskje ikke være mulig for forsvareren å innhente samtykke på forhånd.

Forsvarer må likevel huske RFF punkt 5.1, siste setning om at han ”*skal*” respektere sin klients ønske om å ikke bidra til medieomtale. Dersom klienten har gitt uttrykk for at han ikke ønsker dette, må forsvareren i utgangspunktet motstå fristelsen til å rette opp skjevhetensbildet han mener påtalemyndighetene har skapt. Denne er en ”skal”-retningslinje.

Men hva om forsvarer mener det vil være i klientens interesse å uttale seg i media, men klienten selv ikke ønsker det? Burde forsvarer likevel ha adgang til å gå imot klientens vilje på dette punkt?

Etter ordlyden, jf. at forsvarer ”*skal*” respektere ønske om å unngå medieomtale, hersker det ingen tvil om at forsvarer ikke har slik adgang. Den overordnede oppgaven for forsvareren er likevel å ivareta sin klients interesser. Som nevnt tidligere er ikke dette alltid samsvarende med klientens ønsker, og dersom forsvarer mener at det vil gagne klientens sak å komme med uttalelser til pressen, er ikke svaret like gitt.

Det er likevel grunn til å påpeke at det er domstolen som skal avgjøre tvisten på grunnlag av det som blir presentert for retten under hovedforhandlingen. Det må derfor ses bort i fra den forhåndsprosedyre og opinionspress som mediene bidrar til. Dette taler for at forsvarer ikke har adgang til å gå i mot sin klient på dette punkt. I tillegg kan medieomtale oppleves som en belastning for siktede og hans familie, slik at slike hensyn må spille sterkt inn. Der-

for er det tungtveiende grunner som taler for at klientens ønsker trumfer det forsvarer mener er i klientens interesse når det gjelder uttalelser til media.

I fortsettelsen forutsettes det at klientens samtykke til å uttale seg offentlig er gitt.

4.6.3 Hvilke situasjoner berettiger uttalelser til media?

I hvilke situasjoner og på hvilken måte forsvarer skal uttale seg til media, vil avhenge av en rekke momenter i den konkrete saken. Ingen saker er like, og behovet for korrigerende uttalelser vil variere fra sak til sak.

Av RFF punkt 5.2 følger: ”I forbindelse med offentlig omtale av saken skal forsvareren alltid ha klientens interesser for øye (...)”.

Det er dermed kun klientens interesser som er det relevante og tillatte grunnlag for offentlig omtale. Dette kan være en vanskelig balansegang, da det ikke er et allmenngyldig svar på hva som er i klientens interesse. Ett utgangspunkt synes likevel klart av denne retningslinjen: Forsvarer må ikke falle for fristelsen til å benytte medieomtalen til å profilere seg selv, med henblikk på fremtidige oppdrag. Det kan ikke karakteriseres som en ivaretagelse av klientens interesser, men tvert i mot av forsvarers egne.

Selv om klienten samtykker, bør forsvarer vurdere hensiktsmessigheten av å uttale seg offentlig. Dersom det ikke kan tale i favør av klientens sak overhodet, bør han nok avstå fra det, selv om man kan være fristet til å ta til motmæle overfor påtalemyndigheten. Det må foreligge en saklig og aktverdig grunn til uttalelsene. En slik saklig og aktverdig grunn kan foreligge der påtalemyndighetene gjennom sine uttalelser og opptreden har gitt et skjevt bilde av saken og siktede. I disse tilfellene kan det hende at forsvarer har en *plikt* til å korrigere og balansere skjevheten, for å ivareta klientens interesser.

Det kan likevel hende at klienten selv føler at det er viktig at hans synspunkter kommer frem, eller at han tror at en pressedekning vil kunne influere den endelige dom i retten i hans favør. Som klientens rådgiver og talsmann, jf. RGA punkt 1.2, 4. ledd, bør likevel

forsvarer foreta en vurdering av hvorvidt det vil være hensiktsmessig for saken og eventuelt fraråde klienten å uttale seg i mediene. Både klienten og advokatstanden vil som oftest være tjent med diskresjon og minst mulig offentlig støy⁵¹.

Dersom forsvarer etter en vurdering finner det hensiktsmessig å uttale seg om saken i media, må det tas i betraktning at uttalelsene må være saklige og korrekte. De må heller ikke gå lenger enn det som er nødvendig for å ivareta klientens interesser.

Som påpekt av John Christian Elden, er det etisk sett viktig at en forsvarer har i bakhodet at en sak som er under etterforskning sjeldent er løst, slik at det alltid er muligheter for at nye opplysninger kommer frem og endrer saken. Dersom forsvarer har gått for kraftig ut med oppfatninger eller referater av klientens uskyld eller andre faktum, vil dette derfor alltid kunne slå tilbake på både forsvarer og klienten – noe som vil være uetisk og også vanskeliggjøre forsvaret. Det vil ikke tjene klientens sak. Det kan derfor være en rettesnor at forsvarer begrenser kommentarer til

”temaer politiet har tatt opp, kritikk av eventuelle mangler i etterforskningen, nye problemstillinger, og særlig juridiske prinsipielle problemer som måtte reise seg, men som ikke nødvendigvis berører bevisbildet i særlig grad⁵²”.

4.6.4 Identifikasjonsforbudet som skranke for uttalelser til media

Når det gjelder uttalelser til offentligheten er det også viktig å erindre reglene om forsvarers uavhengighet, og at han ikke må identifisere seg med klienten, jf. oppgavens punkt 1.2 og RFF punkt 2.2, 1. setning. Forsvarer må ikke la seg ”rive med” og bli for engasjert slik at han ikke respekterer denne balansegangen. Det kan lett føre til identifikasjon, eller i alle fall oppfattes slik av omverdenen, noe som ikke tjener klientens interesse. Dette kan illustreres med et eksempel fra den såkalte ”Lommemannn”-saken.

---

⁵¹ Wilhelmsen (2003) s. 84

⁵² Elden (2006), s. 278

En mann ble tiltalt for seksuelle overgrep mot mindreårige gutter. En av hans metoder gikk ut på å få guttene til å stikke hendene ned i lommene hans hvor fôret på innsiden var fjernet, slik at de kom i kontakt med mannens kjønnsorgan. Tor Erling Staff fungerte som den tiltaltes forsvarer i en periode, inntil han ble byttet ut av tiltalte selv.

Mens han fungerte som forsvarer gikk Staff ut i media med uttalelser som kunne virke som en bagatellisering av det hans klient var siktet for, eller i verste fall som et forsvar av handlingene. Blant annet hevdet Staff at hvis man så på gjerningsbeskrivelsen var det nokså beskjedent det hans klient var siktet for, og at de fornærmede ikke ville lidd noen skadevirkninger av det de var blitt utsatt for hadde det ikke vært for offentlighetens oppmerksomhet rundt saken. Han hevdet videre at politiets opptreden fikk det til å virke som om dette var det verste et menneske kunne oppleve; noe Staff selv mente var ”peanuts” sammenlignet med hvordan barn utenfor Norge har det ⁵³.

Her kan det nok hevdes at Staff gikk for langt i sitt forsvar, ved at han ble for personlig. Han kom med sine egne meninger om handlingene hans klient var siktet for. Det er som nevnt tidligere personen som skal forsvares, ikke handlingene. Forsvarer må holde en passe profesjonell avstand fra sin klient slik at identifikasjon ikke oppstår. Det var i tillegg uheldig at han uttalte seg på denne måten da det kunne gi inntrykk av at hans klient **var** skyldig, før dommen i det hele tatt var avsagt. Å begi seg inn på diskusjoner om handlingene klienten var tiltalt for var derfor på ingen måte i klientens interesse.

Den tiltalte var i tillegg anmeldt for å ha utført oralsex på mindreårige, og for å ha fått guttene til å utføre oralsex på han. Avisen Verdens Gang stilte Staff spørsmålet om hans klient var tiltalt for det ovenfor nevnte, og han svarte:

---

⁵³ <http://www.nettavisen.no/innenriks/article1534480.ece>

” Ja, han er også siktet for det man kaller oralsex ved noen anledninger. Heller ikke det er, etter min oppfatning, noe å gjøre veldig mye vesen ut av, sier Staff, og legger til: Det er selvfølgelig galt og i strid med lovens bestemmelser, og da er det meget alvorlig. Men jeg kan ikke unngå å analysere handlingen og se om handlingen virkelig må anses som så alvorlig. Jeg synes det er helt uforståelig⁵⁴. ”

I tillegg til å bagatellisere og ytre sine personlige meninger, stilte forsvarer spørsmål ved straffverdigheten av handlinger som er kriminalisert av lovgiver. Forsvaret kan miste sin troverdighet med slike uttalelser. Dette fordi det ikke er en forsvarers oppgave å stille spørsmål ved lovgivers valg av handlinger som kriminaliseres, og spesielt ikke i forbindelse med en verserende sak der han selv er aktør. Det er selvsagt både rom for og tillat å bidra til en diskusjon av rettslige tilstander, men det er uheldig når dette skjer i forbindelse med en sak som enda ikke er avgjort i domstolen. Slike diskusjoner kan tjene i mot sin hensikt, ved at klienten fremstår som skyldig.

Et annet moment som bidrar til at forsvarer kan miste sin troverdighet med slike uttalelser, er at det er vanskelig å ta uttalelser som de ovenfor nevnte seriøst. Uttalelsene er tydelig styrt av følelser. Det er det juridiske som skal styre argumentene, og som er med på å gi forsvarerrollen troverdighet. Når personlige følelser blir altfor tydelig, tilsidesettes uavhengighetsprinsippet. Samfunnet har behov for tillit til at forsvarere opptrer med den nødvendige distanse og med den nødvendige profesjonalitet.

Dette er et eksempel på hvordan identifikasjon kan skade klientens sak og interesser, og at forsvaret kan miste sin troverdighet ved uttalelser til media. Forsvarer må her hele tiden være seg bevisst på balansegangen, og foreta en vurdering av hva som vil tale hans klients sak og hva som vil føre for langt. Dersom forsvarerens troverdighet svekkes, svekkes også hans evne generelt til å fremme klientens sak.

---

⁵⁴ <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/lommemannen/artikkel.php?artid=508525>

På samme måte som at forsvarer ikke må identifisere seg med klienten etter RFF punkt 2.2, 1. setning, følger det av samme punkt, 2. setning, at forsvarer har krav på å ikke bli identifisert med det han anfører for sin klient eller det syn og de interesser klienten har. I saker som omtales av media vil det være en fare for at forsvarer blant publikum blir identifisert med sin klient. Denne retningslinjen bidrar derfor til å tydeliggjøre den rolle en forsvarer spiller i rettssystemet, ved at han ikke skal måtte oppleve å bli sett på som en alliert med klienten, men heller som hans rådgiver og talsmann.

Forsvarer har krav på å ikke bli identifisert med sin klient, men må samtidig erindre at han har plikt til å utad lojalt tilkjenne samme standpunkt til faktum som klienten gjør, jf. RFF punkt 2.3, 1. setning, 1. komma.

Før den såkalte 22. juli-saken nådde tingretten, høstet den tiltalte forsvarer, Geir Lippestad, en del kritikk for at han gjennomgående tok avstand fra sin klient utad og blant annet uttalte på en internasjonal pressekonferanse at hans klient var ”insane”⁵⁵. Denne uttalelsen kom før det i det hele tatt forelå en rettspsykiatrisk vurdering av klienten. Riktignok var saken en av landets verste noensinne, og hele nasjonen var i sjokk over hendelsene den 22. juli 2011. Forsvarerens opptreden i dette tilfellet var forståelig for de aller fleste og ble nok derfor møtt med større aksept enn om dette hadde vært en ”vanlig” straffesak. Men opptreden kan ikke karakteriseres som god forsvareretikk og burde ikke feste seg som akseptabel forsvarerpraksis; det bryter med forsvarers rolle og oppgaver i et rettssamfunn å delta i en kollektiv fordømmelse av klienten og såpass tydelig ta avstand fra han. Å ivareta klientens interesser og sikre en rettferdig rettergang er forsvarers oppgave, og dette må utføres uten redsel for samfunnets reaksjoner eller fordømmelse, og antagelig også uten hensyn til sakens grufullheter. Forsvarerens krav på å ikke bli identifisert med klienten skal fungere som en beskyttelse, og derfor må forsvarer uttale seg som en profesjonell rådgiver i media. Hans behov for å utad markere sitt synspunkt på klienten eller dennes handlinger, bør det derfor ikke være rom for.

---

⁵⁵www.dagbladet.no/2011/07/26/nyheter/innenriks/anders_breivik/terror/17459493/

4.7 Forsvarers forhold til klausulerte dokumenter

Av EMK artikkel 6, 3. ledd bokstav b, følger at enhver som blir siktet for en straffbar handling har krav på ”å få tilstrekkelig tid og *muligheter* (min kursivering) til å forberede sitt forsvar”. Skal man ha en mulighet til å forberede forsvaret må man derfor gis innsyn i sakens dokumenter som er fremskaffet av påtalemyndighetene. Dette er også hovedregelen etter strprl. § 242, 1. ledd men det gjelder likevel ikke ubegrenset. Mistenkte og hans forsvarer kan nektes innsyn dersom det vil ”skade” eller være en ”fare for etterforskingens øyemed eller for tredjemann”, jf. strprl. § 242, 1. ledd. Unntaket er derfor begrunnet i en fare for at siktede for eksempel vil kunne konstruere en forklaring som er tilpasset bevisene politiet fremlegger, eller fare for at siktede kan destruere bevis.

Etter ordlyden nektes både mistenkte og forsvarer innsynsrett hvis unntaksvilkåret er oppfylt, men det følger forutsetningsvis av strprl § 242, 1. ledd, 3. punktum, og 3. ledd, samt strprl. § 242a, 5. ledd, at forsvareren kan gis innsyn selv om siktede nektes dette, mot at forsvarer pålegges en taushetsplikt. Dette er også lagt til grunn i rettspraksis⁵⁶.

Klientforholdet er avhengig av tillit og åpenhet, som påpekt tidligere. Dersom klienten vet at forsvarer sitter med opplysninger han ikke kan formidle videre, kan klienten føle seg sveket eller få inntrykk av at politiet kan styre forsvareren i arbeidet sitt. Det kan dermed oppstå et spennforhold mellom ivaretagelsen av klientens interesser og en pålagt taushetsplikt på forsvarer.

Spørsmålet er derfor hvordan forsvarer skal forholde seg til klausulerte dokumenter.

Av RFF punkt 3.1, 2. ledd, følger at ”[f]orsvareren bør bare godta dokumentinnsyn med pålegg om taushetsplikt overfor klienten, jfr. straffeprosessloven § 242, dersom klienten samtykker”.

---

⁵⁶ Se som eksempel Rt- 2005-1110

Dette kan et stykke på vei være til hjelp for en forsvarer som er usikker på hvorvidt han bør be om innsyn. Det er likevel kun et råd, jf. ordlyden ”bør”, og er derfor ingen absolutt regel. Det kan være et poeng å forklare for klienten hva en slik taushetsplikt faktisk innebærer, slik at det i ettertid ikke oppstår en konflikt. Dersom samtykke gis, kan det likevel oppstå vanskelige og prekære klientkonferanser når forsvarer vet noe han ikke kan meddele sin klient, samtidig som han plikter å opptre som hans rådgiver. For å unngå å bryte taushetsplikten kan forsvarer la klienten fortelle fritt om saken, og håpe på at han dermed kommer inn på det tema som er taushetsbelagt og på det vis gis en viss forklaring om det taushetsbelagte forholdet.

Ifølge Andorsen⁵⁷ er likevel denne metoden tidkrevende og usikker; mange klienter vil snakke lenge om alt og ingenting dersom de gis frie tøyler, og konferansen må styres tilbake på riktig spor. Derfor beror det på rene tilfeldigheter om klienten selv kommer til å snakke om det som er taushetsbelagt. Det er videre heller ikke sikkert at klienten på egenhånd vil være i stand til å kaste nytt lys over saken.

For å avhjelpe dette kan forsvarer styre klienten i retning av det taushetsbelagte ved å stille konkrete spørsmål, om for eksempel klientens forhold til en medsiktet, om klienten har vært på et åsted og hva han eventuelt foretok seg der. Det er likevel et etisk farlig område. Spørsmålene kan lett bli ledende slik at klienten skjønner hvor forsvarer vil med spørsmålene eller at han får et tilstrekkelig godt bilde av hva en medsiktet har forklart etter en oppsummering av alle forsvarers spørsmål. Videre, kan det være vanskelig å skille mellom opplysninger og forhold som er klausulert og de som ikke er det i rådgivningen til klienten, noe som krever nøyaktighet. Det er nok fort gjort å røpe seg når man må skille ut visse deler av helheten som man ikke har adgang til å videreformidle til sin klient, og da blir jobben som forsvarer vanskelig.

---

⁵⁷ Andorsen (2000), s. 42-43

En annen løsning er å ta det standpunkt at man ikke vil ha innsyn i de aktuelle klausulerte dokumentene så lenge taushetsplikten gjelder. Det forenkler antageligvis jobben som rådgiver og muligens også forholdet til klienten ved at det er fullstendig åpenhet mellom dem. Mot dette valget kan likevel anføres at ved å holde seg i uvitenhet om de klausulerte opplysningene, vil arbeidet med å legge opp et tilstrekkelig forsvar bli vanskeliggjort i en periode. Forsvarer vet jo ikke hva de klausulerte opplysningene gjelder og hvor det eventuelt er behov for nærmere undersøkelser eller avklaringer fra klienten.

Som eksempel kan tenkes et fengslingsmøte hvor aktor påberoper seg klausulerte dokumenter som rettslig grunnlag for varetektsfengsling. I dette tilfellet vil ikke forsvarer kunne imøtegå kravet eller granske nærmere om det er et tilstrekkelig fengslingsgrunnlag, og dermed ikke ha mulighet til å ivareta klientens interesse i å ikke bli varetektsfengslet. Under varetektsperioden vil forsvarer heller ikke ha oversikt over den bevismessige situasjonen som kan være avgjørende for om varetektsgrunnlaget fortsatt kan opprettholdes og han vil derfor kanskje ikke kunne foreta en forsvarlig oppfølging av klienten.

Knut Smedsrud sier følgende om dette tema:

”Det er i hvert fall min overbevisning at man som forsvarer best ivaretar klientens interesser ved å ta den belastningen det er å få innsyn i saksdokumentene, for ved det å kunne argumentere for vedkommendes sak reelt, og ikke som Don Quijote, slåss mot vindmøller⁵⁸”.

Ifølge Andorsen er det likevel noen erfarne forsvarsadvokater som inntar det standpunkt at de med taushetsbegrensningen ikke vil ha innsyn i de aktuelle dokumentene⁵⁹.

Som det fremkommer ovenfor, er det derfor kanskje ikke mulig å innta et prinsipielt standpunkt til hvorvidt man skal be om innsyn i klausulerte dokumenter eller ikke. Det er nok

---

⁵⁸ <http://politilederen.no/fagligforpolitiledere/politifag/308-refleksjoner-fra-en-forsvarer>

⁵⁹ Andorsen (2000), s. 43

en bedre løsning å foreta en samlet vurdering av den konkrete sak, og igjen basere strategien på hva som best tjener hans klients sak.

5 Konklusjon

Som fremstillingen har vist, kan forsvarere havne i ulike typer av etiske dilemmaer hvor det ikke er klare regler. De regler som finnes er til tider svært skjønnsmessige. Det er imidlertid en generell og overordnet rettesnor for forsvarervirket som består i at klientens interesser hele veien skal være styrende, og utgjøre utgangspunktet for alle vurderinger. Dette er den viktigste retningslinjen, som oppgaven har vist.

Fra sakens oppstart til dens avslutning er det forsvarer som bør styre og føre an de juridisk-taktiske valgene, da han er den som er best rustet til å vurdere disse. En mer avgjørende rolle har klienten når det gjelder formålet med oppdraget, som oftest er dette å oppnå fri-finnelse eller i alle fall en mildest mulig straff. Forsvarer må likevel også her undertiden tenke for klienten, jf. Hollekim-saken. Dessuten må det gjelde at forsvarer utfører et fagmessig forsvarlig arbeid gjennom hele prosessen, advokaten skal alltid kunne faglig stå inne for sitt arbeid.

Ikke alle har nødvendigvis like gode forutsetninger for å ta det som anses som de riktige forvareretiske valg. Forsvareren er først og fremst opplært i det juridiske, og en svært liten del av studiet omhandler etikken. Derfor hadde det vært ønskelig med klarere regler og retningslinjer for de etiske valg som gjelder i de forskjellige situasjoner. Man kan se det slik at forsvarer burde slippe å belemres med vanskelige etiske valg som han kan risikere å bli kritisert for, eller som også kan få andre negative konsekvenser, når hovedoppgaven hans er å være en juridisk rådgiver og talsmann.

Med klarere etiske retningslinjer og regler vil forsvarer kunne begrunne og ta sine valg innenfor fastsatte etiske grenser, i stedet for å måtte forsvare seg og sin fremgangsmåte på ”fritt” grunnlag. At forsvarere kan risikere massiv kritikk, og kanskje fordømmelse, med god hjelp av den stadig økende interesse mediene viser for store straffesaker, har fremstillingen vist. At dette anses som en yrkesmessig belastning er ikke vanskelig å skjønne. Enda vanskeligere blir det når forsvareres rolle og oppgaver i rettssystemet til tider blir misfor-

stått av ikke-jurister. Det er derfor ikke nødvendigvis bare et gode med fritt spillerom for forsvarere; det kan vanskeliggjøre jobben deres.

Fritt spillerom kan gi opphav til variert og uensartet praksis for forsvarere i mellom. Det kan bety at utfallet i klientens sak er prisgitt valget av forsvarer. Selv om det kanskje er relativt lik fagmessig kvalitet hos de fleste forsvarere som praktiserer i Norge, kan det ikke utelukkes at noen tøyser de etiske grensene mer enn andre.

Det vil alltid være delte meninger om hva som anses for å være de etisk riktige valgene. Med klarere retningslinjer og regler på det etiske området ville man kunne sikre en mer ensartet praksis, og unngå at klientene blir satt i en posisjon hvor de, berettiget eller ikke, antar at utfallet av saken vil avhenge av forsvarervalget.

Mot dette kan innvendes at det ikke er enkelt å gi helt klare og presise svar på hvilke vei- og verdivalg forsvarere bør ta underveis i et oppdrag. Som fremstillingen har vist, er det så vidt mange varierte problemstillinger, med et utall nyanser og forskjeller fra sak til sak, at det muligens heller ikke lar seg gjøre å regelfeste alle situasjonene.

Blir reglene for detaljerte, vil det kunne resultere i et uoversiktlig regelverk. Det er ikke nødvendigvis et gode om forsvarerne føler seg bundet av regler og retningslinjer slik at de blir mer tilbakeholdne i sin utførelse av forsvarergjerningen. Det vil gjerne ikke tjene klientenes interesser. Det kan også resultere i at reglene og retningslinjene binder forsvarer til visse valg i en konkret situasjon, som i den enkelte sak ikke vil tjene klientens interesser. Dette vil kunne slå tilbake på den tiltaltes krav på et reelt og godt forsvar. At det derfor kan være nødvendig med et visst skjønnsmessig spillerom er altså klart.

Videre har oppgaven vist at det finnes en grense for hvor langt en forsvarer kan gå, når det gjelder ivaretagelsen av klientens interesser. Selv om disse må være i hovedfokus, er det andre like aktverdige hensyn forsvarer må ta med i betraktning. Denne avveiningen er ikke alltid like lett å håndtere, og forsvarer må være seg bevisst på de ulike grensene. Det er ikke alltid til å unngå å havne i en etisk gråsoner, og noen etiske hjørner må muligens kuttes av

og til. Det er likevel viktig å holde seg innenfor de etiske regler og retningslinjer som finnes, så langt det lar seg gjøre.

Litteraturliste

- *Advokatbladet* nr. 10/2009. *Rent mel og urent trav*.
Link: <http://www.advokatbladet.no/Meninger/Ledere-og-kommentarer-2009/>
Sist besøkt: 21.04.2013.
- *Advokatbladet* nr. 8/2010. *Rykter og lite konkret*.
Link: <http://www.advokatbladet.no/Nyheter1/A-Arkiv-stoff-hele-2010/0Arkiv-nr-8-2010/>
Sist besøkt: 21.04.2013.
- *Advokatbladet* nr. 9/2011. *Djevelens advokat*.
Link: <http://www.advokatbladet.no/Profil/Lippestad-9-2011/>
Sist besøkt: 21.04.2013.
- Andenæs, Johs. *Leiesoldat for kjeltringer eller ridder for rettferdighet*. I: "Forsvareren Alf Nordhus 70 år – et debattskrift". Redigert av Harald Stanghelle og Egil Ulateig (1989).
- Andorsen, Kjell V. *Mistenktes rett til dokumentinnsyn på etterforskningsstadiet*. I: *Lov og Rett*. 2000, s. 26-45. (Sitert fra Lovdata).
- Blom, Knut. *Aktors og forsvarers stilling og oppgaver*. Oslo.
Tilgjengelig på følgende nettside: http://jura.ku.dk/njm/28/28_17.pdf
Lastet ned: 01.02.2013. Sist besøkt: 21.04.2013.
- Elden, John Christian. *Er forsvareretikken død?*. I: *Kritisk Juss*. 2006, s. 270-280 (Sitert fra Lovdata).

- Hov, Jo: *Innføring i prosess I*. Oslo, 2009.
- Hov, Jo. *Innføring i prosess II*. Oslo, 2009.
- *Juss og etikk*. Arne Fanebust...[et alt]. Oslo. Universitetsforlaget 2005.
- *Kommentarutgaven til Regler for god advokatskikk*.
Link: <http://www.advokatforeningen.no/Etiske-regler/God-advokatskikk/kommentarutgaven/>
Sist besøkt: 21.04.2013.
- Langbach, Tor: *Forsvareren*. Oslo. Gyldendal 1996.
- *Regler for god advokatskikk*. (RGA).
Link: <http://www.lovdata.no/for/sf/jd/xd-19961220-1161.html#map026>
Sist besøkt: 21.04.2013.
- *Retningslinjer for forsvarere*. (RFF).
Link: <http://www.advokatforeningen.no/Advokatroller1/Roller/Forsvarsadvokat/Retningslinjer-for-forsvarere/>
Sist besøkt: 21.04.2013.
- Smedsrud, Knut. *Refleksjoner fra en forsvarer*. (2010).
Link: <http://www.politilederen.no/fagligforpolitiledere/politifag/308-refleksjoner-fra-en-forsvarer>
Sist besøkt: 21.04.2013.
- Wilhelmsen, Jan-Fredrik og Geir Woxholt. *Juristetikk*. 1. utgave. Oslo, 2003.

- Aas, Arne Gunnar. *Aktivt forsvar*. Innlegg og debatt ved det 36. nordiske juristmøtet i Helsingfors 15.-17. august 2002.

Tilgjengelig på følgende nettside: <http://jura.ku.dk/njm/36/aas-arne-gunnar/>

Lastet ned 01.02.2013. Sist besøkt: 21.04.2013.

